10.713 SA 5:10

ANDRÁD SÁMUEL
ELMÉS ÉS MULATSÁGOS
ANEKDOTÁI

ÍRTA

DR. GYÖRGY LAJOS

KÜLÖNLENYOMAT A „SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM EMLÉKKÖNYVÉ"-BŐL

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
CLUJ-KOLOZSVÁR, 1929

MUSEUM FÜR VÖLKERKUNDE
BIBLIOTHEK
WIEN

ANDRÁD SÁMUEL
ELMÉS ÉS MULATSÁGOS
ANEKDOTÁI

ÍRTA

DR GYÖRGY LAJOS

KÜLÖNLENYOMAT A „SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM EMLÉKKÖNYVÉ"-BŐL

Vom Verfasser ergebenst überreicht.

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
CLUJ-KOLOZSVÁR, 1929

A háromszéki barátosi születésű és sok gyötrelmet viselt külföldi élet után a sepsiszentgyörgyi temetőbe örök pihenőre tért Andrád Sámuel (1751—1807) neve, ha teljesen nem is ismeretlen az irodalomtörténeti köztudat előtt, de korántsem részese annak az elismerésnek, amire munkásságával magát érdemessé tette. A nagyenyedi kollégium elvégzése után azzal a tervvel vágott neki a nagy világ ismeretlenségének, hogy Bécsben orvosi diplomát s nemes becsvágyához méltó rangot szerez magának. Azonban az, aki minden csapást az emberre mér s aki egyedül képes minden rosszat megváltoztatni, — mint egyik levelében írja — másképen jelölte ki sorsát: az anyagi gondok felmorzsolták erejét s a 35 éves korában szélütött ember pályája egész életére derékban ketté tört. Szégyen és elkeseredés zárta el útját forrón szeretett és vágyva vágyott hazájába. Betegsége, mely a szobához kötötte, a megélhetés gondja, mely gyötrelmesen kínozta, s lelkiismerete, mely a félben maradt tanulmányainak jóvátételéért állandóan mardosta, arra késztették, hogy a nemzetének használni ohajtó igyekezetét tehetségének leghajlamosabb területén, az irodalomban, érvényesítse. Erre a Teleki József gróftól kapott némi beneficium is serkentőleg buzdította. Nem volt feltűnést keltő tehetség, sem új irányokat törő eredeti elme, de meglátott bizonyos pótlásra szoruló hiányokat s főképen értett az írás mesterségéhez. Kevesen voltak az irodalmi öntudat ébredésének abban a forrongó időszakában, akik annyi rátermettséggel s olyan ösztönös nyelvérzékkel tudták forgatni a tollat, mint a különös könnyedséggel s veleszületett hajlamossággal író Andrád Sámuel.[1] Igy alakul ki a XVIII. század szellemi törekvései közé jellegzetesen illeszkedő irodalmi pályája, amelynek vezérelve volt: használni nemzetének. Jogos önérzettel állapíthatta meg egyik levelében: „Én beteges létemre is eleget kivántam igyekezni; azt tartom, hogy ha az egészséges székely fiak a proportione úgy igyekeznek, nem marad porba a Székely Név".[2]

Jelen alkalommal nem célunk Andrád Sámuel változatos fordulatokban kevésbé gazdag pályafutását részletezni, amelynek adatait gondos és kegyeletes kezek kutatták össze,[3] sem pedig munkásságának valamennyi mozzanatát felsorolni,[4] aminek csak irodalomtörténeti szempontból s egyetemesebb összefüggésben van némi jelentősége. Csupán egyetlen munkáját akarja méltatni ez a tanulmány, a tőle is többször elégedettséggel emlegetett és sokra tartott két kötetes anekdotagyűjteményét, mely „az én dicső Magyar Nemzetemnek nagy szeretettel s jó kívánsággal" ajánlva, a következő címen látott napvilágot:

Elmés és mulatságos rövid Anekdoták. Melyeket iminnen amonnan vállogatva egybe-gyüjtött és magyar nyelven ki-adott Andrád Sámuel. Bétsben Nyomtattatott 1789—1790-dik Esztendőben. 8-r. I. Darab XXXII + 380 l. + 12 sztl. lev. II. Darab 3 sztl. lev. + 394 l. + 14 sztl. lev.[5]

Méltán lehetett rá büszke s jogosan érezhette az úttörés önérzetét: magyarul eddig még nem jelent meg olyan könyv, mely a fogalmilag is újszerű anekdota elnevezést viselte volna homlokán. És milyen gazdagságát nyujtja ez irodalmilag még bátortalanul jelentkező, mert szokatlan műfajnak: 800 szám alatt 765 anekdotát vonultat fel azzal a sajátságos beosztással, hogy az I. kötetben „egy Fejérnépről sints emlékezet," a II. darabban pedig „inkább Fejérnépekről van a História." Tomboló jókedv, élénk szellem, friss ötletesség táncol végig e terjedelmes könyv lapjain, majd finom elmésség és csendes humor mosolya száll fel a kopott régi betűsorokból. Itt az ókor lebben fel előttünk, ott a középkor durvább tréfás kedve érinti szokatlanul mai kényesebb ízlésünket, majd a humanista szellem ironikus mosolya, hol finomabb pikantériája, hol pedig közönségesebb síkamlóssága deríti fel mosolygós kedvünket. Közben érdekesebbnél érdekesebb, beszédesebbnél beszédesebb művelődéstörténeti adatok késztetnek megállásra. És ismételten valahonnan visszacsengő ismerős hangok ütik meg fülünket: jól emlékszünk, hogy ezt meg azt az anekdotát már valahol hallottuk vagy olvastuk.[6] Amikor aztán fel akarjuk verni a nyomát, a magyar irodalom szűk ösvényéről kijutunk a világirodalom széles mezejére, — hiszen jól tudjuk, hogy az anekdota maga előtt országhatárokat és nyelvi korlátokat nem ismerő vándortárgy — s a nemzetközi mesemotívumoknak s az európai irodalmi vonatkozásoknak olyan rengetegébe téveszt el, majd olyan magasra nyúló ormóira vezet Andrád, honnan az egyetemes anekdotairodalom kuszáltan egybefonódó összefüggéseire is kiláthatunk.

Gondoljuk el, hogy milyen testi és lelki állapotban írta össze Andrád e jóízü történeteit. „Megvállogatásukra 's egybe-szedésekre adott nékem alkalmatosságot két esztendeig időmet 's költségemet vesztegető szél-ütés nevezetű betegségem," — jegyzi meg a kötete elé írt előszavában. És jusson eszünkbe, hogy e sokat szenvedő ember másfélszázad alatt hány kellemes hangulatot varázsolt, hány mosolyt derített, hány borút űzött el olvasóinak lelkéről s könyve lapjairól szárnyra kelt anekdotáival, amelyek közül igen sok még ma is szájról szájra jár, mennyi vidámságot keltett a magyar szívekben. Ha igaza van Petőfinek, hogy „legszebb küldetés a földön: másokat földeríteni," kétszeresen érezzük tartozásunkat Andrád Sámuel eddig még kellőkép nem méltányolt s irodalomtörténetileg is elhelyezetlen anekdotagyűjteményével szemben. Föl kell tehát fednünk különféle vonatkozásait, meg kell keresnünk a magyar és a világirodalmi kapcsolatait, s megállapítani, hogy milyen értékű és mennyiségű külföldi irodalmi anyag közvetítését köszönjük Andrádnak: mindebből majd önként adódik anekdotás könyve egyetemes és magyar jelentőségének kijelölése.

I. Ókori és középkori eredetű anekdoták.

„A Magyarok kezében nem igen van még több ilyen könyv, a' mellynek olvasásával furtsábban lehetne tölteni az unalmas órákat — írja Andrád egykoru ismertetője. — Az itt meg irt elmés mondások, 's-jeles történetek közzül némellyeken a' komor hypochondriacus meg-indul; a' rántzos homloku Philosophus elmosolyodik; a' vigságra hajlandó ember pedig nagyot nevet és haho-

tál."[7] Valóban olyan sok rétegű, különféle hangulatú és hangnemű elbeszélés, novella, adoma, mese, élc. stb. sorakozik itt egymás mellé s azok oly különféle területek felé ágazódnak, hogy megközelítően is áttetsző csoportosításuk szinte lehetetlen feladatnak látszik. Még megvalósíthatatlanabb célkitűzés lenne Andrád valamennyi anekdotáját tárgyalás alá venni. Tehát csupán a legnevezetesebb eredetüekre s világirodalmi kapcsolataik révén a legelterjedtebbekre szoritkozunk annak szemléltetése végett, hogy Andrád anekdotatárában, mint egy gyűjtőlencsében, egybekerül az elmult idők minden hangulat- és ízlésbeli árnyalata, ami csak a mulattató irodalom e nemében évezredek alatt felmerült.

Rendkívül változatos és alig felbecsülhető gazdag anyagának egy része az ókorig vihető le, illetőleg a középkor példa-irodalmáig vezethető vissza.

1. Igy a Nagy Sándorról és Diomedesről szóló anekdotája, akik között csupán annyi a különbség, hogy az egyik törvényesen, a másik pedig törvénytelenül kalózkodik és kegyetlenkedik az embereken (I. 366. sz. *N. Sándor és Diomedes),* Cicero egy csonkán maradt helyéből *(De republica.* III. 14.) kerülhetett Szent Ágostonhoz *(De civitate Dei.* IV. 4.), innen a *Gesta Romanorum*-ba (CXLVI. r.),[8] amely aztán tovább vezette útját a világirodalom még egy nehány nevezetes helyére.[9]

2. Szintén ókori eredetű s a *Gesta Romanorum* révén (XXXIII. r. Haller id. ford. 168. l.), amely Valerius Maximusra hivatkozik, lett közkeletű az a meglehetősen durva, de épen ezzel régi színét híven őrző Andrád-anekdota, amelyben arról van szó, hogy a szomszéd oltóágat kér arról az almafáról, amelyre barátja felesége magát felakasztotta: hátha neki is olyan kívánatos gyümölcs terem (II. 171. sz. *Okos lelkü szilva egy alma-fánn).*

3. Valerius Maximusban jelölhetjük meg végső forrását *(Factorum et dictorum* libri VII. 3.) annak a rendkívüli népszerű apophthegmának, amely elbeszéli, hogy az eszes és emberismerő Anaximenes miképen mentette meg Lampsacus városát Nagy Sándor lerombolásától: ezzel a példázattal Petrarcától kezdve *(Rerum memor.* Opera. Bas. 1581. III. 2. 436 l.) Temesvári Pelbárton *(Sermones Quadragesimales.* Hagen. 1500. 34 K.) és J. Paulin át *(Schimpf u. Ernst.* 508. sz. „Alexander schwür, was in einer bat. das wolt er nit thün") egészen Weber *Democritus*áig (IV. 75.) majdnem mindenütt találkozunk. Nálunk is Andrádot (I. 334. sz. *Lampsacust hogy tartja-meg Anaximenes?)* és Dugonicsot *(Magyar Példa Beszédek.* Szeged 1820. I. 102 l.) megelőzőleg ismeretének már több érdekes nyomára akadunk. Ilyenek pl. Marosvásárhelyi Gergely, *Világ kezdetitől fogva jóságos és gonosz cselekedeteknek példáinak summái.* Kassa 1623. 292 l.; Pázmány Péter, *Predikációk.* Pozsony 1636. 659 l.; Taxonyi János, *Az emberek erkölcseinek és az Isten országának tükörei.* Győr 1740—1743. 498 l.

4. Hasonlóképen Valerius Maximustól ered (IX. 14.) az Augustus császárról és a hozzá feltűnően hasonlító görög ifjúról elterjedt anekdota: ez a császárnak arra a kérdésére, hogy anyja volt-e valaha Rómában, azt feleli: „Az anyám nem, de az apám sokszor volt." Ez az ügyes visszavágás később Petrarcánál *(Rerum memor.* II. 3. 420 l.), Paulinál (502. sz. „Ein Jüngling kam gen Rom"), Erasmusnál *(Apophth.* 284 l.) megismétlődik s irodalmi értékesítése egészen Lessingig *(Schriften.* XII. 632 l.) lehuzódik. Az újabb anekdoták a két ókori szereplő személyének kikapcsolásával modernizálták is. Nálunk

szintén nem Andrád (II. 221. sz. *Az anyám nem, de az apám sokszor volt)* az egyedüli feljegyzője (Rajkó, *A régi jó táblabiró.* N.-Várad 1859. I. 94 l. „Szeget szeggel"; Lauka Gusztáv, *Szellemi szikrák.* Pest 1862. 5. l.).

5. Más és más személyekhez (pl. Aristoteleshez, Democritushoz) kapcsolva, igen jól ismeretes az a régi gúnyolódás, hogy valaki azért vett magának törpe feleséget, mert két rossz közül mindig a kisebbiket kell választani. Andrádnak ez az anekdotája (II. 274. sz. *Sok rossz között a' kissebb jobb),* amellyel más gyűjteményeinkben is találkozunk (megvan már előbb Kónyi Jánosnál, *A mindenkor nevető Democritus,* Buda 1784. 6. kiad. u. o. 1815. I. 56. sz., később Vajda Jánosnál, *Magyar bors,* Bp. 1786. 110. l. „Kicsiny feleség" és Dvorzsák Jánosnál, *Adomák és veszemék.* Bp. 1903. 484. sz.) ismét ókori eredetű s Plutarchost vallja gazdájának *(Moralia.* Ed. Didot. Paris 1868—1877. I. 584.).

Általában Andrádnak meglehetősen nagyszámu ókori anekdotája [10] Plutarchosra illetőleg az őt közvetitő Ottmarus Lusciniusnak (O. Nachtigall, 1487—1536) a facetia történetében igen előkelő helyet betöltő *Joci ac sales mire festivi* (I. kiad. 1524) c. híres humanista gyűjteményére megy vissza: ez aknázta ki legelőször Plutarchost s tőle kerültek át a későbbi gyűjteményekbe az Alcibiadesről, Archelausról, Agathoklesről, Agesilausról, Aristotelesről, Nagy Sándorról, Agisról stb. szóló apophthegmák.[11] Ugyancsak ő értékesítette első ízben a Diogenesről, a cinikus filozofusról, keringő anekdotás eseményeket, amelyekben a néphumor jellemző termékeit kell látnunk. Ennek becsét nálunk Kónyi János ismerte fel először a XVI. században már megjelent német Diogenes-népkönyv [12] valamelyik későbbi változatának átültetésével, amelyet *Diogyenesnek Élete* címen *Democritusának* „Toldaléká"-ba csatolt (II. k. 140—181 l.) s vele egy időben Balla Imre versekbe foglalt.[13] De Andrád sem mellőzte őket, felhasználva belőlük nehány jellemző darabot: Diogenes a ragyogó pompáju palotában a szolga arcába, az egyetlen rút helyre, köpött[14] (I. 148. sz. *Diogenes ábrázatra pök);* egy híres rossz lövőnek a célpontja elé állott, mert azt találta legbiztosabb helynek (I. 159. sz. *Diogenes a' tzél eleibe áll);* máskor meg a szobroktól kért alamizsnát, hogy hozzáedződjék az emberek kemény szívéhez (I. 218. sz. *Miért instál a' faragott képeknek?*) s a nagy kapujú kicsiny város lakóit pedig felszólította, hogy állandóan tartsák zárva kapujukat, mert még ki talál rajta szaladni szerény terjedelmű városuk (I. 232. sz. *Nagy kapu 's kitsiny város).*

Ezek az évszázadokon át idézett és számtalanszor lenyomtatott darabok Andrád gyűjteményének azt a rétegét teszik, amely a XVI. és XVII. század olyannyira népszerű — Pázmánynál és Káldynál is gyakran felmerülő — apophthegma-irodalmával hozható kapcsolatba. Másfelől azonban a középkori hires példatárakból a facetia- és anekdotagyüjteményekbe szakadt elemek is eredménnyel nyomozhatók nála.

6. Ilyen a hűtlen asszonyról elmondott anekdotája, aki a váratlanul betoppanó félszemű férjének ép szemét befogja, miközben szeretője a szobából kiosson (II. 58. sz. *Bé-fogja a' férje szemét.* Megvan Kónyinál, I. 145. sz. és Aszalay Józsefnél is, *Szellemi omnibusz.* Pest 1856. II. 134 l., Weber Demokritusa után): ez már Petrus Alphonsus 1106-ból való *Disciplina Clericalisában* fel van jegyezve (A. Hilka és W. Söderhjelm kiad. Heidelberg 1911, 10, 6—8.), a *Gesta Romanorumba* is belekerült (CXXII. r. Haller ford. id. k. 348 l.), s még egy sereg nevezetes gyűjteményben helyet foglal.[15]

7. Andrád egy másik anekdotájának hőse a nyugodt lelkiismeretű matróz, ki a sülyedő hajón imádkozás helyett mohó gyorsasággal sonkát falatoz: ha már úgy is innia kell, legalább essék jól s meg ne ártson a sok víz (I. 102. sz. *Sonkát eszik a' mátróz).* A XIII. században élt Jaques de Vitry dominikánus szerzetes példagyüjteményéig *(The Exempla.* Ed. by Th. F. Crane. London 1890. 203. sz.) kell visszamennünk, amíg megtaláljuk e motívum kiindulópontját. Később J. Bromyard *(Summa praedicantium.* IV. 17.), Vincentius Bellovacensis *(Speculum morale.* III. 4, 4.), J. Pauli *(Schimpf und Ernst.* 235. sz. „Uff dem Moer ass einer vil Saltz") és Hans Sachs *(Die drey Schwenke.* Goetze-Drescher III. 145 l.) feldolgozásai s az ujabbkori francia anekdotatárak *(Les Récreations francoises.* 1681, I. 325 l.) jelzik évszázados szívós életét.

8. Szintén Jaques de Vitry a végső gyökere (id. k. 235. sz.) annak az anekdotának, melyben a *Gesta Romanorum* változatának (CXXVI. r. Haller id. f. 355 l.) hűséges követésével Andrád a nők titoktartó gyöngeségével gúnyolódik: a római asszonyok fellázadnak s a két-férjüséget követelik. A tanács határozatai iránt kiváncsiskodó egyik anyát fia ugyanis azzal a füllentéssel ámította el, hogy a szenátus azon töri a fejét, vajjon mi helyesebb: egy férj és két feleség vagy megfordítva (II. 65. sz. *Egy férj 's két feleség, vagy megforditva.* E motívumnak egy érdekes másféle változata olvasható Pázmánynál, *Predikácziók.* Pozsony 1636. 789 l.).

9. A házasságtörő asszonynak az a büntetése, hogy megölt szeretőjének koponyájából kell mindennap innia (II. 216. sz. *Koponyából iszik egy asszony),* a *Gesta Romanorum*ban már meglevő motívum (LVI. r. „De memoria mortis").

10. Andrádnak az az évődése, hogy Krisztus azért jelent meg először az asszonyoknak, hogy feltámadásának híre rögtön világgá menjen (II. 370. sz. *Miért jelent meg elsőbb a' fel-támadott Kristus asszonyoknak?* L. még *Pipafüst.* Szegzárd 1898. 143. l. „Oh azok az asszonyok"), szintén középkori eredetü: J. Herolt angol dömés nyomán (*Promptuarium exemplorum* 1. c. F.) már a Cornides-kódexünk egyik predikációjába (113—114 l. Nyelvemléktár VII. 138—139. l.) beleszövődött.[16]

11. Van aztán két olyan anekdotája Andrádnak, amely Petrarcát vallja szerzőjének, s így a távoli reneszánsz légkörét érezteti, főképen erkölcsi oldalát lebbenti fel előttünk. Egyik a rút külsejű Vespasianusról szól, aki gazdagon megajándékozza azt a nőt, akiben ő szerelmi érzést tudott ébreszteni (II. 156. sz. *Vespasianusba szeret egy Dáma).* Petrarcától *(Rerum memor.* I. 418 l.) ez átkerült J. Paulihoz (158. sz. „Eine Fraw küsset Vespasianum") s később Des. Erasmushoz *(Apophthegmatum libri octo.* Lugd. 1556. 442 l.).

12. A másik Petrarca-adomában egy 12 gyerekes anyáról van szó: ez halála küszöbén busongó férjének sorjában megnevezi gyerekei igazi apját. Mikor ezt hallja a legkisebb fiu, oda szól, hogy neki gazdag apát jelöljön ki (II. 263. sz. *Gazdag apát kér egy gyermek).* E minálunk kevésbé ismert anekdotának, amely vándorútjában sok nevezetes nyomot hagyott maga után (pl. J. Pauli 2[illegible]4. sz. „Ein frow het XII. kind vnd XII. väter"; Hans Sachs, „Das weib mit den zwelff Kinden 1546." Fab. 4. 75. 286. sz.; D. Federmann, *Erquickstunden.* Basel 1574. 84.; Fr. Guicciardini, *Hore di recreatione.* Antw. 1583. 8 l.; S. Gerlach, *Eutrapeliarum libri tres.* Leipzig 1656. I. 770; J. P. de Memel, *Lustige Gesellschaft.* 662. sz. stb.), Petrarca elbeszélése adta meg a

mulattató irodalomban állandosult alapformáját (*De remediis vtriusque fortvnae.* Lib. II. „De filio, qui alienus inventvs est." Dial. L. Op. T. I. 146—147 l.).

13. Nehány Andrád-anekdota viszont Johannes Bromyard dominikanus szerzetes, oxfordi teologiai tanár († 1390), Wiklif harcos ellenfelének *Summa praedicantium* című, az egész középkori példa-irodalmat felölelő híres gyűjteményére [17] vezethető vissza. Ő a végső forrása (A. 27. 62.) annak az anekdotának, hogy pénzét a zsugori pap a szentségtartóba rejti „Dominus est in hoc loco" figyelmeztetéssel, melyet az elmés tolvaj „Surrexit, non est hic" felírással cserél ki (I. 156. sz. *Fel-támadott, nintsen itt.* Megvan Babik Józsefnél is, *Páter Hiláriusz.* Eger 1892. 231 l.). Ez is a népszerű motivumok közé tartozik.[18]

14. A medve bőrére előre ivó három fickó esopusi esete Bromyard óta (A. 21. 20.) számtalan kézen megfordult (Stainhöwel 122.; Waldis I. 94.; Hans Sachs, „Zwey Gesellen mit dem Peren 1559." Fab. 2. 76. 222. sz. és „Der vermessen Jäger 1535." Fab. 3. 134. 53. sz.; Lafontaine V. 20.). Nálunk Andrádon kívül (I. 301. sz. *Előre el-adott medve-bőr*) Tóth Béla magyarázata után is (*Szájrul szájra.* Bp. 1901. 166 l. „A medve bőrére alkudni") jól ismert.

15. Érdekes középkori szokásra utal Andrádnak az a mulatságos elbeszélése, melyben a feleségre kiszabott penitenciát a férj magára vállalja; amikor tekercses kötéllel a barát szabni kezdi a bűnbánatot, így kiált fel az asszony: *Üsse, üsse Atyám Uram! mert én nagyon bűnös asszony-ember vagyok* (I. 306. sz.). Ellenkező változata — a gyónásról a penitencia miatt bánatosan hazaérkező férjet a feleség vígasztalja s ő veti alá magát a penitenciának, amit a férj kisér hasonló felsóhajtással — az anekdotairodalomban gyakran felmerül s kiindulópontjának Bromyard elbeszélése (P. 7. 17.) tekinthető. Népszerüsítésről aztán J. Pauli schwankja (287. sz. „Die Frau solt für den Man in Himel") gondoskodott.

II. **Híres facetia- és schwankgyűjteményekből eredő anekdoták**

A következőkben az újkor legnevezetesebb — a könyvnyomtatás feltalálása után özönével meginduló s a XVI—XVIII. században nem lankadó népszerűséggel egyre terebélyeskedő — facetia- és schwankirodalmával keressük Andrád kapcsolatait.

1. Poggio.

Igen nevezetesek Andrádnak azon darabjai, amelyek e műfaj legnevesebb képviselőjének, Poggiónak, a raktárából valók.

Bracciolini Poggio (1380—1459), a kiváló olasz humanista, ki a latin klasszikusok felkutatásában is elévülhetetlen érdemeket szerzett, az anekdotairodalom európai hírnevű egyik legkiemelkedőbb képviselője. Facetiáinak már 1438-ban készen levő s a reneszánsz szellemét pompásan visszaverő gazdag gyüjteménye, mely a középkori példatárakban felhalmozódott örökéletű néphumor leszürődése, a könyvnyomtatás koráig másolatokban terjedt, majd 1470-től kiadásainak olyan áradata indult meg, hogy 30 év alatt huszonhatszor nyomtatták le. Jóízű elbeszélései, vaskos tréfái, sokszor obszcén törté-

netei, amelyek elsősorban a XV—XVIII. század közönségét mulattatták, — közülök azonban egynémelyik még mai napig sem hervadt el — korán, már a XVI. század elején, angol, francia, spanyol és német nyelvterületekre is átterjedtek, majd később egészen a délszláv irodalmakig elkalandoztak. Általában a régibb korban nincsen olyan anekdotatár, amely Poggio gyűjteményétől, a világirodalom e legerősebb hatású kultúrdokumentumától, magát függetleníteni tudta volna.[19]

Egészen természetes, hogy egy olyan gyűjteményben, mint az Andrádé, mely a régi hagyományokkal még erős kapcsolatokat tartott, szintén eredménnyel nyomozhatók hatásának messze huzódó szálai.[20] Nyolc anekdotájáról tudjuk kimutatni a Poggio-eredetet.

a) Andrád elmés svábja, aki azzal fenyegeti lusta lovát, hogy vigyázzon, mert nála, kebelében, van a sarkantyuja (I. 131. sz. *Sarkantyu a' kebelében)*, Poggio eredeti leleménye *(Fac. 160.)*, amelyet Lod. Ariosto *(Sat. V.)* és J. B. Rousseau *(Epigr.* „Un noble fut dans Venise estimé") is figyelemre méltatott.

b) Egy okos gyermeket mutattak be Medici Lőrincnek, — olvassuk Andrád egyik anekdotájában (I. 200. sz. *Egy okos gyermek)* — s az esetnél épen jelen volt a maylandi követ. Ez annak a véleményének adott kifejezést, hogy az ilyen gyermekek felnőtt korukban rendszerint ostobák lesznek. „Az Ur is bizonyosan kitsin korában igen okos gyermek lehetett" — jegyezte meg erre a fiucska. E külföldön és nálunk is igen népszerű elmésséget (Dugonics András, *M. példabeszédek.* I. 179 l.; *Kétszáz adoma,* Pest 1861. 28 l. „Okos gyermek"; Vajda János, *Magyar bors.* 187 l. „Gyermeklogika"; Dvorzsák János, *Adomák és veszemék.* 11460. sz.) Poggio Jenő pápáról és Angelottus kardinálisról beszéli el *(Fac. 211.)*.

c) Az a példázat, hogy a fogadósok érzelmi világát legbájosabban a pénz kellemes csörgése símogatja. (I. 360. sz. *A fogadósnak tetsző nóta)*, mely az Eulenspiegel tréfái közt is szerepel (61. sz.) s Uhlandhoz is eljutott *(Schriften.* 1869. IV. 215. 296 l.), szintén Poggiótól indult ki *(Fac. 259.)*.

d) Magyarul egyedül csak Andrádnál olvasható az a jóízű, szintén Poggiótól terjesztett tréfa *(Fac. 175.)*, — amelyet ő viszont a XII. században élt Marie de France francia fabliaux-jából merített *(Fabliaux*, par Legrand. Paris 1829. T. III. „Le villain et le loup") — hogy egy pompás tanács igérete fejében ingyen szállított utas a túlsó parton örökérvényű szabályként megsugja a révésznek, hogy mesterségét a maga javára hasznothajtóan csak úgy gyakorolhaja, ha soha senkit pénz nélkül fel nem vesz a bárkájára (I. 376. sz. *Jó tanács a' révésznek)*.

e) Hozzá hasonló szellemű a régi anekdotáktól gyakran gúnyolt házsártos, összeférhetetlen asszony esete, akit — vízbe esvén — férje a víz folyásával ellenkező irányban keres azon logika alapján, hogy az, aki egész életében ellenkezett, most sem cselekedhetik másképen (II. 63. sz. *A' vizzel szemben keresi feleségét").* Ez a Poggio-tréfa *(Fac. 60.)*, amelynek messzibb eső eredete szintén Marie de Franceig követhető (l. id. kiad. II. 330.) s mely az angolokhoz (J. de Vitry, *The Exempla.* 227. sz.), a franciákhoz (Lafontaine, *Fables.* Liv. III. fab. 16. Oeuvres, ed. Regnier I. 247.), a németekhez (J. Pauli 142. sz. „Das böss Weib ruckt hinder sich"), majd tovább egészen a finn népmesékig (A. Aarne, *Finn. Märchen.* 1365 a. F. F. C. V. 123.) elvándorolt, nálunk annyira megtetszett, hogy a saját környezetünkbe lokalizált ma-

gyar adoma vált belőle (*Adomatár.* Pest 1871. 191. sz. „Következetesség"; Dvorzsák János, *Adomák és veszemék,* 1349. sz.).

f) A humanista élcelődés szellemére ismerünk a következő beszélgetésben. Egy férfi az előtte haladó csunya nőre azt a megjegyzést teszi, hogy ennél szebb asszonyt életében nem látott. Haragosan válaszol ez, hogy bárcsak ő is azt mondhatná róla. „Megcselekedheti könnyen, — felelte a férfi — ha hazudni akar, mint én" (II. 148. sz. *Ez a' leg-szebb asszony).* Hogy menynyire modern ez a Poggio-adoma *(Fac. 271.),* amelynek terjesztésében Arlotto *(Fac. 71.)* és Bebelius is (III. 155. sz.) segédkezett, arra jellemző, hogy nemcsak a *Hasznos Mulatságok*ban (1820. II. 200 l., 1821. I. 272 l.) és Vas Gerebennél *(No még egyet nevessünk.* Pest 1856. II. 94 l.) találkoztam vele, hanem az egyik német élclap mult esztendei évfolyamában *(Die Bühne* 1928. 199. sz.) is szemembe ötlött.

g) Poggio obszcén tartalmú facetiáinak legszelidebb rétegébe kalauzol *(Fac. 146.)* Andrádnak az az anekdotája, amely érthető nyelven megmagyarázza, hogy miért szépek a városi s miért csúnyák a falusi gyermekek: ennek okát végeredményben az „illetéktelen beavatkozás"-ból fejti meg (II. 45. sz. *Városi s' falusi gyermekek;* még csattanósabb éllel olvasható ez Kónyinál, II. 205. sz.). Andrád elbeszélése a Bebel-féle változattal (I. 71. sz. „De mercatore et nobili") tart rokonságot.[21]

h) Andrád Sámuel a kor ízlésének mentén haladva, általában nem rettent vissza az enyhébben csiklandozó sikamlósságoktól, különösen II. kötetében, ahol majdnem mind a 400 anekdotájában a fejérnépekkel évődik. Erre vonatkozik ismertetőjének a kifogásokat elnémító az a megjegyzése, hogy „ha 'a Philosophus, vagy más akárki talál ezekben a könyvekben ollyan Anekdotákat, mellyek az erköltsi Philosophia ellen vagynak: leg-jobban tselekszik, ha azokat olvasatlan hagyják".[22] Ilyen a szegény emberről szóló anekdotája, akit nyomorúságos sorsa családjától messzire, tengeri szolgálatra kényszerít. Évek mulva hazatérve, otthonában mindent megváltozva talál: többek közt egy vígan szaladgáló kis fiun is megdöbben, akit sehogy sem tud emlékezetében elhelyezni. Csodálkozó felkiáltására felesége azzal nyugtatja meg, hogy mindez az égből eredő nagy áldás. Megadólag sóhajt fel a szegény ember, hogy az égnek talán túlságosan is sok gondja van az ő házára (II. 301. sz. *Megáldatott az égtől).* Ez az anekdota is, amelynek csendes humora elől a XVI—XVIII. sz. egyetlen jelentősebb gyűjteménye sem tudott elzárkózni, szintén Poggiót *(Fac. 1.)* tekinti gazdájának.[23]

2. *Bebelius.*

Henricus Bebelius tübingai professzort (1472—1518.) a humanista tréfa kiváló mesterének tartja az irodalmi köztudat. 1508-ban megjelent facetiáinak 2 könyve nehány évvel később még egy 3-ik könyvvel gyarapodott.[24] Számos lenyomata közül különösen nevezetes az 1600-i lipcsei kiadás, amely a Frischlin schwankjait is magába olvasztotta: ettől kezdve együtt futották a népszerűség útját.[25] Bebelius facetiái nagyrészt írott forrásokból származnak: nagy tájékozottságú szerzője a középkori predikációs irodalmat, a *Mensa Philosophicat,* az ónémet költőket, továbbá Boccacciot, Poggiót, Abstemiust épúgy kiaknázta, mint a fableaux-kat, a cent nouvelles nouvellest, Arlottót és még másokat. Ezek a nagyobbára síkamlós elbeszélések, melyek az akkori

idők kultúr- és erkölcstörténetéhez is értékes adatokat őriznek, rendkívüli visszhangot keltettek s a következő évszázadoknak is bőséges anyagot szolgáltattak. Nemcsak Pauli, Wickram, Frey, a népkönyvek *(Eulenspiegel, Schiltbürger)*, hanem Hans Sachs és Fischart is gyakran fordultak hozzá tárgyért. Félreismerhetetlen hatása Münchausenig és Hebbelig kiterjed s Luthernél és Abraham a Santa Claranál is megfigyelhető. Gastius a sokszor megjelent *Convivales Sermones*-be Bebel facetiáinak jó részét átvette, Lodovico Domenichi nagy részüket olaszra fordította, azonkívül a francia és a németalföldi gyűjtemények is szívesen élénkítették velük tartalmukat. Egészen természetes, hogy németre is lefordították (1558).

Figyelmen kívül maradt eddig, hogy Bebelius rendkívül friss, élénk s népies humortól buzgó tréfái eljutottak-e hozzánk s hagytak-e nyomot nálunk. Erre a kérdésre Andrád Sámuel gazdagon kielégítő feleletet ad.

a) Mindjárt az első darabjai közt olvasható anekdotája a Szent Ferencet dicsőítő orációban magasztaló franciskánus barátról, ki az égiek sorában nem talál elég díszes helyet a nagy szent méltó elhelyezésére, mire egy hallgatója ezzel a közbeszólással segíti ki zavarából: „Ha nem tudja Atyaságod hová kelljen helyheztetni, tegye ide az én helyembe, mert én el-megyek", — Bebel ötletei közé tartozik (II. 81. sz. „De quodam minore") s vele Andrád elbeszélése (I. 21. sz. *Sz. Ferenczet ditserő beszéd*) szószerint egyezik. A nemzetközi anekdotakincsben lépten-nyomon találkozunk vele, így többek közt Erasmushoz *(Ecclesiastae sive de ratione concionandi libri quatuor.* Basileae 1535. I, II. 157 l.) s tőle Bandellóhoz is elkerült, aki ügyesen értékesítette egyik novellájában (10., 3. r. „Fra Bernardino da Feltro volendo porre san Francesco sovra tutti i santi, e da uno scolare beffato"). Népszerüségére még a következő adatokat idézhetjük: Gastius, *Conv. serm.* 1554. 197 l.; Waldis, *Esopus.* 1548. III. 100. sz.; Kirchhof, *Wendunmuth.* 1563. I. 2. 44. sz.; Hulsbusch, *Sylva sermonum. 1568.* 285 1. „Franciscanus commendat suum Franciscum"; D' Ouville, *Contes.* 1644. II. 93 l. „D'un predicateur"; *Nouveaux Contes à rire.* I. 117 l. „Panégyrique de Saint François" stb.

b) Ősrégi ötlet visszhangja Andrádnak az az anekdotája, melyben a vendég a régi hallal „kedveskedő" házigazdát tréfálja meg: a hal fejét előbb szájához, majd a füléhez tartja, mintha beszélgetne vele. „Két héttel ezelőtt bátyám a tengerbe fult, — feleli a csodálkozó vendéglátónak — s tudakozódtam tőle, hogy nem találkozott-e vele. Sajnos, azt válaszolta, hogy semmit sem tud róla,mert ő három héttel ezelőtt már kikerült a vizből" (I. 39. sz. *A' büdös hallal beszéll a' vendég).* Legrégibb feljegyzése Athenaeusnál olvasható (*Deipnosoph.* I. 11. LI. c. VI. 6 1. Casaub kiad. Közli A. Wesselski Bebel-kiad. I. 177 l.), aki a Dinysiosnál ebédelő Philoxenus cytherai költőről mondja el ezt a talpra esett tréfát. Állítólag Domenico Barlacchi, az ismert firenzei népmulattató is, megtette ezt, amikor egy előkelő polgárhoz volt hivatalos *(Sceltz di Facezie, Buffonarie, Motti e Burle.* Trento 1585. 44 l.). Az újkorban a Bebelius (II. 21. sz. „De quodam histrione") és a J. Pauli (700. sz. „Von einem der nit gern schlecht visch ass") gyűjteménye adott tápot népszerűségének, melynek legnevezetesebb állomásait a Hans Sachs („Mulus, der gross Merfisch 1563". Goetze II. 548 l. 391. sz.), Abraham a S. Clara (*Huy u. Pfuy.* Werke X. 471 l.) és Lafontaine *(Fables* VIII. 8. „Le rieur et les poissons") feldolgozásai jelzik.[26] Minálunk Kónyi (II. 180. sz.) és Andrád ter-

jesztette, s magyar színeket öltve magára, egészen otthonossá lett. Dugonics Andrásnál (*M. példabeszédek.* I. 286 l.), kinek elbeszélését Vas Gereben átvette és kicsinosította (*Nevessünk.* Pest 1856. I. 257 l.), még általános keretek között mozog s papi adomaként szerepel. Babik Józsefnél (*Fráter Jukundián.* Eger 1891. 107 l.) Bencze barát tréfálja meg a vasmegyei földbirtokost s egy másik gyűjteményünkben (Garam, *Élcek és adomák.* Pest 1858. I. 108 l.) a fösvény nagybátyjánál ebédelő jurista beszél a dunai hallal. Cigány-adomáink között is találkozunk vele (Gracza György, *A nevető Magyarország.* Bp. é. n. II. 315 l. „Beszélgetés a hallal").

c) A gyóntató barát diktálja a haldokló, már beszélni sem tudó uraság végrendeletét s természetesen mindent magára testáltat: ez már Kónyinál előforduló (II. 67. sz.) olyan anekdotája Andrádnak (I. 226. sz. *Testáltat egy Barát),* amely mögött rögtön a humanizmus egyházellenes tendenciáját visszhangzó Bebeliusra ismerünk (I. 81. sz. „De monachorum auaritia"). Természetes, hogy a reformáció korának valamennyi érdemes gyűjteménye felkapta és terjesztette: J. Pauli (497. sz. „Einer wolt ein Münch die Stegen abwerffen"), Luscinius (*Joci ac sales etc.* B3a l.) és Gastius (*Conv. serm.* 194 l.) épugy, mint Enricius Cordus (*Op. poetica.* Epigr. I. 11. 1564. 252b l.), Hans Sachs („Der Münich mit dem Testament, 1541". Fab. 3.273.131. sz. Goetze-Drescher III. 273 l.), Kirchhof (*Wendunmuth* 1562. I. 247. sz.) és Hulsbusch (*Sylva sermonum* 1568. 259 l.). Magyar változatai közül legérdekesebb a *Budapesti Hirlap* 1891 aug. 20. számában olvasható tárcacikk, amelynek írója, Baksay Sándor, ezt az anekdotát formálta át elbeszéléssé: Károli Gáspár gönci prédikátor szájába adva a szót annak bizonyítására, hogy a kálvinistáknak miért nincs egyházi vagyonuk (L. még Babik József, *Fráter Jukundián.* Eger, 1891. 275 l.). A Bebel-facetiából nehány évszázad multán így lett hamisítatlan eredetinek látszó magyar tréfa.

d) Andrádnak az az anekdotája (I. 287. sz. *Szénégető 's a' kintslopok),* amely elbeszéli, hogy egy nyomorúságos szénégető hogy igázza le a szerencsét, véletlenül kiderítve a fejedelem eltűnt kincseinek tolvajait, akik saját magukat árulják el, — a „mindentudó doktor" híres mesemotívumának Bebelius útján (II. 112. sz. „De quodam carbonario") az anekdotairodalomba is bejutott nevezetes változata. Andrád darabja a humanista elbeszéléssel minden mozzanatában szószerint összevág. A magyar népköltészet e körbe tartozó darabjait Katona Lajos állította össze a rávonatkozó összehasonlító irodalommal együtt.[27] Pótlásul hozzá még a következő adatokat közölhetjük: Kónyi János II. 77. sz.; Dugonics András,*M. Példabeszédek* II. 276 l.; *A Szent István Társulat Naptára az 1911. évre,* 154 l. „A mindentudó doktor" (Rák Péter varga).

e) Egy valaki, rendesen világi ember, arcul üt egy egyházi férfiut pusztán próbából, vajjon igaznak tartja-e a szentírás tanítását: akit jobb felől arcul csapnak, tartsa oda a bal orcáját is. Ez valóban így cselekszik, de rögtön vissza is fizet ellenfelének azon bibliai íge alapján, hogy „aminő mértékkel mérsz másnak, neked is azzal mérnek". A dolgot nem értő idegeneket pedig azzal nyugtatják meg a vitatkozó felek, hogy nem ellenséges indulatból verekszenek, csak a szentírás egynémely helyét magyarázgatják egymásnak. Ez anekdota legelső feljegyzőjénél, Bebeliusnál (III. 56. sz. „De Judaeo"), a két szereplő zsidó és keresztény. Az elbeszélésnek az előbbi rovására eső élét meg is tartották a régi gyűjtemények (pl. Jakob Frey, *Gartengesellschaft,*

1556. c. 104. „Ein jud und ein christ disputierten mit einander vom glauben"; Hulsbusch, *Sylva Serm.* 162 l. „Conferunt Judaeus et Christianus de fide"; Melander, *Joci atque seria.* 1603. 9. sz. „De Christiano quodam et recutito"; *Roger Bontemps* 1757. 2. 91. „D'un chrétien et d'un juif"), csak az újabb időben került a zsidó helyére más személy, eretnek, együgyű falusi vagy nemes ember (pl. Langius, *Democritus ridens.* 1689. 179 l.; J. P. de Memel, *Lustige Gesellschaft.* 1656. 677. sz.; *Nouveaux contes à rire.* Col. 1722. II. 278. 333 l.; Abraham a S. Clara, *Bescheid Essen.* Wien u. Brünn 1717. 360 l.; Hebel, *Werke* 1869. 2. 3. „Gutes Wort, böse That"). E rendkívül szivesen ismételgetett anekdota-motivum a magyar nyelvterületbe is otthonosan befészkelte magát: Kónyi János jegyezte le először (II. 128. sz.) s utána Andrád Sámuel (I. 311. sz. *A' Sz. Irást magyarázzák egy-másnak).* Közös forrásukat már az elárulja, hogy mindkettőjüknél egy ifjú ember és egy kandidátus a szereplő. Az ő nyomukon más és más szenvedő alanyokkal anekdotairodalmunk következő helyein tünik még föl: *A Magyar Házi Barát... 1840. szökő évre.* Kassa 112 l. „A rosszul kiütött megboszulás" (falusi nemes és pap); Garam, *Élcek és adomák.* Pest 1858. I. 95. l. „*Bibliai magyarázat*" (falusi tanító, kisbiró); Garam, *Nem úgy van most.* Pest 1860. 113. l. „Kézzel fogható magyarázat" (kisbiró, hadnagy); *Adomatár.* Pest 1871. 285. sz. „Bibliai magyarázat" (falusi tanitó, kisbiró); Babik József, *Noviczius Gaudenczius.* Eger 1892. 109 l. (prot. prédikátor, szerzetes).

f) A falusi iskolamester a prédikátor szeretői után kiváncsiskodik. Ez megigéri, hogy a vasárnapi istentiszteleten bemutatja őket neki: akik előtt majd megáll és „oremus"-t mond, azok őt „jó szívvel megszenvedik". Nagy az elképedése a szegény „Oskola-Despotá"-nak, amikor a sok szeretőjű pap az ő felesége előtt is kiejti a titkos értelmű jeligét (II. 46. sz. *Semmi sem, tsak Oremus).* Különféle jelszavak alatt nagy az elterjedtsége ennek a motívumnak, amely Bebel facetiájától (II. 40. sz. „De sacerdote et aedituo") kisérhető tovább. Gastiusnál is előfordul (i. m. 251 l.) s a Till Eulenspiegel vaskos tréfái közé is bekerült: itt egy paphoz harangozónak szegődött Eulenspiegel a kurtábbat huzó fél (93. Hist. „Brems" jeligével). Hans Sachs szintén feldolgozta ezt a tréfát („Ewlenspiegel mit dem prems." Goetze-Drescher III. 219 l. IV. 99 l.) s a franciákhoz is eljutott (Nic. de Troyes, *Le grand Paraugon des nouvelles Nouvelles.* 1531. Éd. Mabille. Paris 1869. 17. nov.).

g) Az előbbihez hasonló szellem lengedez felénk Andrádnak abból az anekdotájából (II. 169. sz.), melyben a hazatérő férjtől rajtakapott, elrejtőző, majd felfedezett s a maga titkolására sertésként röfögő szerető azzal vágja ki magát: *Én bíz egy szegény disznó vagyok.* Legrégibb szövege Bebeliusnál van feljegyezve (II. 92. sz. „De quodam adultero gruniente more suis").

h) — *Oh, a' konyhában felejtettem a' kést,* — mondja a fiatal menyecske a hálószobájába lopakodó szolgájának, mikor ez félénken közeledik feléje. Ez nem is csoda, mert bátorságát előbb azzal hütötte az asszonyka, hogy konyhakéssel fogadja, ha szemtelen vakmerőséggel feléje közelednék. E már Kónyinál meglevő (II. 52. sz.) Andrád-anekdotában is (II. 311. sz.) az obszcén vonásokkal rikító Bebelius áll előttünk (III. 143. sz. „De puella quadam").

i) Még vaskosabb ízelítőt nyujt ebből a szellemből Andrád a félszemüről elbeszélt anekdotájában (II. 312. sz. *A' meg-házasodott egy-szemü),* aki csak a házasság után veszi észre, hogy az „ő Phillise nem a' Vesta szűzei közül

való". Szemrehányására a menyecske azzal vág vissza, hogy csak hallgasson, mert ő sem egész: hiányzik az egyik szeme. „Azt velem egy ellenségem cselekedte" — mondja a férj. — „Velem pedig jó barátaim" — feleli az asszony (megvan Kónyinál is, II. 214. sz.). Nagy kiterjedésű rokonságának élén, melynek nevezetesebb helyeit alább felsoroljuk, Bebelius áll, akinek facetiája (II. 6. sz. „De vnoculo") csaknem azonos formában ismétlődik összes utódainál: Jakob Frey, *Gartengesellschaft.* 1556. c. 50. és 131. „Von einem, der sein fraw stetigs ein hur schalt und was sie ime darüber zu antwort gab"; Gastius i. m. I. 311.; Kirchhof, *Wendunmuth.* I. 340. sz. „Ein eineugiger nimpt ein weib"; J. P. de Memel, *Lust. Gesellschaft.* 750. sz.; *Lyrum larum lyrissimum.* 1701. 132. sz.; Melander, *Joco-seria.* Francof. 1617. 1. 276.; *Nugae venales.* 1720. 46. l.; *Le tombeau de la mélancholie.* 1660. 93 l.; Domenichi, *Facezie motti et burle.* 1581. 57 l.; Guicciardini, *Hore di rerceatione.* 1583. 187 l.; Federmann, *Erquickstunden.* 1574. 10 l.; Zachariä, *Fabeln u. Erzählungen.* 1777. 107 l. „Der alte Reuter und seine Braut".[29]

k) Valamennyi Bebel-eredetű (II. 120. sz. „De alio") Andrád-anekdota (II. 319. sz. *Catechizál dél előtt és dél után)* közül legvaskosabb a hitelemző prédikátor kétértelmű szózata híveihez, amikor tudomásukra hozza, hogy a leányokat, minthogy fiatalok, „hosszabbacskán és bővebben fogja érdekelni" (ezt Kónyi még erősebben fejezi ki, I. 84. sz.). Hasonló éllel olvashatjuk ezt németül (A. Tabeus, *Mäynhincklers Sack.* 1612. „Ein Pfaff wolte die Weiber treffen") és franciául is *(Nouveaux Contes à rire.* II. 215 l. „Sotte croyance d'un Paisan entendant prêcher un jeune homme).

3. Pauli.

Az európai anekdotatárgyak egy másik kimeríthetetlenül gazdag gyűjteménye a strassburgi klastrom gvárdiánjának, Johannes Pauli (1455—1530) ferencrendi barátnak, *Schimpf und Ernst* címen a XVI. és XVII. század legkedveltebb népkönyvei sorába jutott világhírű schwank-gyűjteménye. E nagyrészt a mult hagyományaiban, elsősorban Bromyard dominikánus középkori példatárában gyökerező s 700 darab elbeszélést tartalmazó könyv, amely először 1522-ben jelent meg Strassburgban, számos kiadást ért,[30] több átdolgozáson esett keresztül, a fordítások tömegét vonta maga után s az utánzatoknak kimeríthetetlen tára volt. Legsikerültebb darabjai az egész világon szétszéledtek s napjainkig leágaznak. Andrádnak szintén vannak vele kapcsolatai.

a) A furfangos paraszt, a facetia és a schwank hőse, azt állítja, hogy a rábízott tejet a legyek ették meg: a bölcs biró tehát felhatalmazza, hogy ott üsse agyon a pimasz állatokat, ahol látja. Az a határozat erejét a biró orrán mindjárt ki is próbálja. Andrád elbeszélése (I. 29. sz. *Legyek gyilkossa),* amely rövidebb formában Kónyinál is olvasható (I. 137. sz.), teljesen megfelel Pauli eredeti szövegének (673. sz. „Die Imen heten ein Pauren gestochen"); ez Hans Sachs feldolgozásán kívül („Der Pauer mit den Mücken, 1551." Fab. 5. 229. 746. sz.) a finn (A. Aarne 1586. sz.) és tatár népmesékig (Bálint G. I. 23. 108. sz.) is elhatolt s Kelettől Nyugatig valamennyi irodalomban nyomot hagyott.[31]

b) Szintén az egész világon elterjedt, még a Nasreddin tréfáira (115. sz.) visszanyuló anekdota az, amelyet Andrád *Meleg pástétom* címen beszél el (I. 66. sz.). A forró étel úgy megégeti az egyik száját, hogy könnyei kicsordul-

nak. Érdeklődő társának azt feleli, hogy nagyapja épen ezen a napon halt meg s ennek emléke indította meg szívét. Társa épenúgy jár. „Hát te miért könnyezel?“ — kérdi az előbbi. — „Azért, gazember, — feleli ez — hogy tégedet a nagyapád halála napján fel nem akasztottak.“ Legtávolabbi európai nyoma Pauli gyűjteménye (672. sz. „Fier verbranten ir Meuler“) és Waldis híres *Aesopusa* (III. 90. sz. „Von dreien Mönchen“). A nemzetközi[32] és a magyar nyelvterületen (Vajda János, *Magyar bors.* 89 l. „Miért sirtak?“; Dvorzsák János, *Adomák és veszemék.* 64—74. sz.; Kálmány Lajos, *Hagyományok.* Vácz 1914. I. 101 és 125. sz.) egyaránt kedvelt és elterjedt motívum.

c) A Pauli-féle anekdota-csoportban kell elhelyeznünk Andrádnak azt a jól ismert elbeszélését, amelyből megtudjuk, hogy miként bosszulta meg magát a franciskánus barát a dominikánuson (I. 149. sz. *Meg-boszulja egy Franciscenus a' Dominicanust).* Együtt utaztak s együtt szálltak meg egy vendéglőben. A szegény franciskánus nem tudta kifizetni tartozását, dominikánus társa pedig nem volt hajlandó segíteni rajta: így kénytelen volt zálogban hagyni könyveit. Tovább ballagtak s egy megáradt patakhoz értek. Szűkölő barát-társát a franciskánus hátára kapta, vállalkozva arra, hogy a vizen átszállítja, ha viszonzásul hozzájut a zálogban maradt könyveihez. A folyó közepén azonban felébred bosszuálló lelkiismerete s vízbe ejtette a pénzét zörgető dömést azzal a megokolással, hogy Istennek tett fogadalma tiltja pénzt hordozni magánál. Andrád elbeszélése s egy ujabb magyar adoma (Dvorzsák János, *Adomák és veszemék.* 7913. sz.) ez anekdotatipusnak részletesebb változatai közé tartozik. Egy másik csoportban a dominikánus helyén a nemes ember szerepel, — ez olvasható Kónyinál (I. 21. sz.) — s az a kör is eléggé gazdag, amelyikben a paraszt a hivatala s tekintélye vesztett birón vagy papon tölti ki bosszuját *(Mátyás Deák Humorisztikus Naptára 1874-re.* I. évf. Bp. 88 l. „A tiszaháti tiszteletes“). Szelleme s a tréfa vaskossága középkori eredetét árulja el ez anekdotának, melynek szálai Paulinál futnak össze (582. sz. „Vber ein wasser trug einer einen“). Nemzetközi rokonsága köréből néhány adatot felsorolunk: Hans Sachs, „Der Pfaff im Pach 1550.“ Fab. 5. 64. 640. sz.; Kirchhof, *Wendunmuth.* I. 64. sz.; F. Bobertag, *Vierhundert Schwänke.* Berlin u. Stuttg. 1887. 330 l.; *Peregrination oder Reyse-Spiegel.* Leipzig 1631. 121.; *Exilium melancholiae.* Strassburg 1643. 6. és 121. sz.; J. P. de Memel, *Lust. Gesellschaft.* 1657. 305. és 959. sz.; J. L. Taliz, *Kurtzweiliger Räyse-Gespan.* Ulm 1702. 81. sz.; Abraham a S. Clara, *Huy! u. Pfuy! der Welt.* Würzburg 1707. H. 2.; *Roger Bontemps en belle humeur.* Cologne 1731. 66 l.; *Der in allen Wissenschaften erfahrene u. wohlstudierte Pickelhering.* 1720. 165. sz.; O. Schreger, *Studiosus Jovialis.* 1749. c. IX. 19.

d) Andrádnak azt a jóízű anekdotáját (I. 368. sz. *Elöll a' tolvaj, utánna a' hóhér),* amelyben egy temetési menet alkalmával a jurista és a medikus vetekedését az elsőségért a „Praecedat latro, sequatur carnifex“ latin közmondással az előbbinek javára döntik el, szintén Paulinál olvassuk első ízben (50. sz. „Ein nar vrteilt iuristen zu den artzet gon“). Az anekdotagyűjteményekben rendszerint a híres udvari mulattatók elmésségeként szerepel (pl. *Roger Bontemps en belle humeur.* 1731. 55 l.; K. F. Flögel, *Geschichte der Hofnarren.* Liegnitz u. Leipzig 1789. 319 l.; Fr. Nick, *Die Hofnarren, Lustigmacher, Possenreisser u. Volksnarren.* Stuttgart 1861. I. 382 l.).

e) A fösvény ember kapzsiságának megbüntetéséről szóló Andrád-anek-

dota (I. 324. *El-vesz egy summa' s a' gyémánt)* szintén régi keletű. A fösvény a becsületes megtalálótól megtagadja a kitüzött jutalmat azzal a kifogással, hogy egy gyémánt is volt a pénz mellett. Az okos bíró úgy ítélkezik, hogy a megtaláló tartsa meg a pénzt, mert a hiányzó gyémánt arra vall, hogy ez a pénz nem lehet a fösvényé. E nyilvánvalóan keleti eredetű elbeszélés, mely a nevezetes törvénykezési esetek gyűjteményébe is belekerült (pl. M. Abele, *Metamorphosis telae judiciariae.* Nürnberg 1712. casus XII. I. 45—49. l.), legrégibb formájában szintén Paulinál olvasható (115. sz.). Nálunk Andrádon kívül is van még két nyoma (Vas Gereben, *Nevessünk.* I. 143 l. ÖM. IX. 412 l.; *Pipafüst.* Pest 1898. 99. sz. „Az okos biró").

f) Nevezetes vonatkozású Andrádnak a *Jégtsap Gáspár*-ról elbeszélt — Poggio fent ismertetett egyik facetiájával is *(Fac. 1.)* rokonságban álló — anekdotája (II. 153. sz.). Egy olyan gyermekről van benne szó, aki gyanus körülmények között, apjának távollétében, született. A kérdőre vont feleség — a történet színhelye Velence — azt a mesét költi, hogy egy jégcsapot evett s abból lett a gyermek. A férj szótlanul lenyelte bosszankodását. Később gondolt egyet: tengeri útjára magával vitte a gyermeket, eladta s feleségének azt mondta, hogy Jégcsap Gáspár a napsütésben elolvadt. A hóból vagy jégből lett gyermek mesemotívuma ez, melynek legrégebbi ismert feljegyzése egy XII. századból eredő latin vers (Du Meril, *Poésis pop. ant. an. XII. siécle.* 275 l.). Igazi élete azonban csak J. Paulinál (208. sz. „Glacies ismar hiess das Kind") kezdődik: tőle kiindulva az egész világot bekalandozta. Hans Sachs feldolgozta *(Der Eyszapf.* 1536. Fab. 3. 145. 59. sz.) s Uhlandhoz is eljutott *(Schriften.* III. 321 l.)[33] Nálunk Andrád anekdotája képviseli egyedüli magyar változatát, amelynek összehasonlító irodalmi jelentőségére még Katona Lajos hívta volt fel a figyelmet.[34]

g) Szintén J. Paulira, mint legrégibb forrásra (145. sz. „Einer verbot seiner Frawen Dencken"), vezethető vissza Andrád Sámuel elbeszélése arról az asszonyról, kinek a férje megtiltotta a gondolkozást (II. 286. sz. *Meg-tiltani a' gondolkozást).* Ura távollétében az asszony tyukot sütött, mind egy szálig megette s a csontok láttára sopánkodó házastársának pedig azt válaszolta: „Te meg-tiltottad a' gondolkodást, azért nékem bizony még tsak eszembe sem jutottál". A német gyűjteményekben gyakran találkozunk ezzel a motívummal (pl. *Schertz mit Warheyt.* Frankfurt 1563. 34*b* l.; Wolgemuth, *500 frische u ergötzliche Hauptpillen.* 1669. II. 67.; *Bienenkorb* 6. c. 81.).

4. Hans Sachs.

Mária Magdolna napján a bűnös asszony megtéréséről predikált a katholikus pap, — olvassuk Andrád egyik anekdotájában. — Beszéde során rátért arra, hogy az ő gyülekezetében is van egy asszony, aki évek óta igéri, de csak nem teljesíti megtérését. Ezért kénytelen most rápirítni s leleplezni: az lesz az illető, akit imádságos könyvével megdob. Komikus helyzet következett erre: amikor karját dobásra emelte, az összes asszonyok a pad alá hurzták fejüket. „Oh idők! oh erköltsök! — kiáltotta a pap, — én azt gondoltam, hogy tsak egy vagyon; de látom, hogy sok a' számok" (II. 51. sz. *A' bűnös asszonyra akarja vetni egy Prédikátor az imádságos könyvet).*

Ez is egyike a legnagyobb vándorutat megtett anekdotamotívumoknak: a részletekben némi eltéréssel — házasságtörő asszonyt, eretneket vagy tol-

vajt akar leleplezni a pap; könyvvel, kővel, papuccsal vagy a lopott tárggyal dob — a világ minden táján ismeretes. Bizonyos, hogy középkori eredetű s így jóval idősebb Hans Sachsnál, aki a legrégibb ismert adatot szolgáltatja („Der Pfarrer mit dem Ehbrecher Bawren". Fastnachtspiel 1563. máj. 30.). Az utána következő adatok sűrűségéből, melyek közül nehányat kiválogatunk, az látszik, hogy kedveltségének fénykora a XVI—XVII. századra esett: H. Estienne, *Apologie pour Hérodote.* 1566. 534 l.; Jörg Wickram's *Rollwagenbüchlein.* 1555. H. Kurz kiad. Leipz. 1865. XXVI. „Von einem Münch, der die Luterischen mit einem pantoffel wolt geworfen han"; d'Ouville, *Les Contes aux heures perdues.* Paris 1644. 68 l. „D'un Prédicateur le jour de la Madelaine"; Joh. P. de Memel, *Lust. Gesellschaft.* 1657. 5. sz.; F. J. Rottmann, *Lustiger Historien Schreiber.* Freystadt 1717. XVIII. „Der vermahnte Ehebrecher", stb.

Magyar hajtása is egyike a legtermékenyebbeknek. Már Andrádot megelőzőleg Kónyi feljegyezte (I. 83. sz.): mindkettőjükön érzik, hogy módosítás nélkül ültették át az idegen szöveget. Később azonban a Vas Gereben *(Nevessünk.* Pest 1865. I. 64. l. Tüzkő Mihály szordi plébános így keríti meg az öreg asszony ellopott kenderét) és a Jókai Mór *(A magyar nép élce.* Pest, 1872. 159. l. „Jó ötlet", a pap káposztafejjel akarja megdobni a káposztatolvajt) kezén egészen a magyar viszonyok közé illeszkedett. Ugyanők a későbbi feldolgozókat is *(Adomatár.* Pest 1871. 321. sz. „A tolvaj"; Vajda János, *Magyar bors.* 34 l. „A tolvaj"; Babik József, *Fráter Jukundián.* 248 l., mind a háromban a pap így deríti ki a Nagy János káposzta-tolvaját) előnyösen befolyásolták. A magyar anekdotákban általában a lopás motívuma kerül előtérbe (Babik József, *Fráter Jukundián.* 231. l.; *A Szent István Társulat Naptára az 1911. évre.* 157. l. „A tolvajfogó plebános"), csak kivételesen jelentkezik a házasságtörő asszony eredeti változata (Garam, *Nem úgy van most. Pest* 1860. 28 l. „Ki tartja magát bünösnek?" Göde Márton falusi pap a buja nőszemélyt a bibliával akarja megdobni.) Legérdekesebbek azok a magyar anekdoták, amelyek ezt a komikus motívumot ismert személyekhez kapcsolva, valóságos eseményként beszélik el. Pl. több magyar anekdota tud arról, hogy Blaskovics érsek erki pap korában így derítette ki a Kónya József disznajának tolvaját (Babik József, *Páter Hiláriusz.* 172 l.; Tóth Béla, *A magyar anekdotakincs.* Bp. é. n. II. 143—144 l.; Dvorzsák János, *Adomák és veszemék.* 718. sz.) Ez anekdotatipus mindkét változata eljutott tehát hozzánk: a lopott jószág keresése, ahol csak a tolvaj hajtja le a fejét, jóval gazdagabban van képviselve, mint a másik, amelyben az összes asszonyok elárulják magukat. Andrád itt is egy nevezetes motívum úttörőjeként becsülhető.

III. Nép- és udvari mulattatók tréfái.

Andrád gyűjteményének igen figyelemreméltó darabjai továbbá azok az anekdoták, amelyek világszerte ismert nép- és udvari mulattatók személyével kapcsolatosak. Nem egyebek ezek, mint híres tréfák megszemélyesítései tartósságuk biztosítására. A nép humora és képzelete mindig hajlandó volt arra, hogy a szájon forgó történeteknek gazdát keressen s természetesen ahhoz fűzte, akit hírneve révén szeretetébe fogadott. Ilyesformán egy-egy elmés emberre, akinek tréfáin évtizedekig nevetett, sok régi történetet is ráruházott. Az eredeti és adoptált elemeket a legtöbb esetben nem nehéz elválasztani. Ezek

a népi és udvari mulattatók elmésségei idővel aztán könyvekbe kerültek s a nemzetközi anekdotakincsbe is felszívódtak. A fejlődés menete később magával hozta azt a természetes folyamatot, hogy nevüket, amely valaha annyi derű, mosoly és vidámság forrása volt, kiküszöbölte, feledés alá takarta vagy mással helyettesítette az idő. A mai köztudat előtt majdnem kivétel nélkül üres nevek ezek. Andrád még ismert és említ közülök nehányat, de sok esetben előtte is homályos az anekdota eredeti vonatkozása, amit mi már csak módszeres kutató munkával tudunk kifejteni. A következőkben ezeket a híres személyekhez kapcsolódó nevezetes vonatkozású anekdotáit rendszerezzük.

1. Arlotto.

Ilyen híres népmulattató volt Piovano Arlotto (1396—1484): kedves jóízű humora révén emléke ma is élénken él a firenzeiek emlékezetében. A maga korában annyira kedvelt és népszerű volt, hogy alakját az olasz képzőművészet is figyelemre méltatta. A későbbi századok meg épen kizsákmányolták elmés tréfáit, amelyeknek legelső gyüjteménye Bernardo Zucchettanál jelent meg Florencben kevéssel 1500 után.[35] Tréfái rövid idő alatt az egész világon elterjedtek: a XVI—XVIII. század minden valamirevaló francia, angol, olasz, spanyol és német gyűjteményébe belekerültek. Francia és német közvetítéssel így jutott el belőlük egynehány Andrádhoz is.[36]

a) Ennek a híres firenzei népmulattatónak félezer éves kedves mosolya villan elő abból az anekdotából, mely egy udvari bolondról szól, aki könyvet vezetett az emberek esztelen cselekedetiről. Egyszer a királyát is beirta, mert nagy summa pénzzel egy idegent küldött külföldre lovakat vásárolni. — „S hátha visszajön?" — kérdezte a király. — „Akkor kitörlöm a király nevét s helyébe írom az idegenét, mert ő lesz a világon a legnagyobb bolond, ha ezt az alkalmatosságot hasznára nem fordítja" (I. 61. sz. *Esztelen tselekedetekről való könyv.* Magyarul még a következő helyeken olvasható: Kónyi János I. 14. sz.; Dugonics András, *M. példabeszédek.* I. 111 l.; Aszalay József, *Szellemi röppentyük.* Pest, 1859. 207 l.). Állítólag Arlotto és Alfonz nápolyi király esete ez, de nyilván csak utólagos átruházás: biztosan megállapított végső gyökere egy XII. századi — az egész világot bekalandozó s a változatok rengetegét felvető — spanyol elbeszélés.[37] A XV. században aztán Arlottóra ruházták s nagy népszerűségű facetiái révén *(Fac. 5.)* végleg az ő nevéhez forrt e tréfa.

b) Ép ilyen, csak utólagosan az Arlotto személyéhez fűzött elbeszélés *(Fac. 41.)* az Andrád Sámuelnél *Hárman egy özvegynél le-tesznek 20. ezer talléit* címen olvasható novella (II. 24—26. sz.). Kereskedők voltak ezek a derék emberek, akik pénzüket azzal adták át a csinos özvegynek, hogy csak az esetben adja vissza nekik, ha mind a hárman egyszerre kérik. A legfiatalabb azonban szerelmi hálót font a menyecske köré: megnyerte bizalmát s a kicsalt pénzzel tovább állott. Perre került a dolog s egy fiatal ügyvéd — a változatok egyik csoportjában maga Arlotto — védte az özvegyet. A bölcs bíróság úgy ítélkezett, hogy az egyesség értelmében a vádlott csak akkor köteles visszaadni a pénzt, ha mind a három kereskedő együtt jelentkezik érte. Ez az egész világirodalmat bebarangoló s nyilván keleti eredetű elbeszélés egyike a leggazdagabb rokonságú anekdotáknak: alapváza a hét bölcs mester történetében is előfordul *(Syntipas* 94), a *Gesta Romanorum*ban is megvan (CXVIII. r.),

Boccaccio (Dec. 8, 10) és Petrarca is *(Rer. memor.* 3, 2.) ismerte s feldolgozói közül még J. Pauli (113. sz. „Die Witfrau soll 600 Gulden keim on den andern geben"), Hans Sachs (Das ainfeltig Witfreulin 1547." Fab. 2. 225. 385. sz.) és Le Sage *(Vanillo Gonzales* 1734. c. 16.) a leghíresebb nevek. Magyarul Andrád elbeszélésén kívül még három változatát ismerjük: Kis János, *Ifjúság Barátja.* Pest 1816. II. 275 l. „Nay elmés védelmezése"; Vas Gereben, *Nevessünk.* I. 289 l.; Dvorzsák János, *Adomák és veszemék.* 10267. sz.

c) Amíg ezek csupán Arlotto nevének varázskörébe került darabok, eredeti Arlotto-elemekkel is találkozunk — természetesen Arlotto neve nélkül — Andrád gyűjteményében. Ilyen a francia vendéglőben étkező angolról szóló anekdotája (I. 363. sz. *Usz a' borju-hús a' lévben),* aki egyszerre csak felugrik s a vendéglős rémületére vetkeződni kezd, hogy a tálba ugorjon s a leves-oceánon át a kicsin borjuhús-szigetre úszhasson (megvan Kónyinál is II. 118. sz.). Igy cselekedett Arlotto is, amikor egy vendégségben olyan borsó levest tálaltak eléje, amely csupán leves volt borsó nélkül. *(Fac. 105.)*

d) Annak az Andrád-anekdotának is (I. 290. sz. *Hogy eszi a' tsigát a' ló;* hasonló formában megvan még Kónyinál I. 79. sz., az 1871-i *Adomatár*ban 38. sz. és Dvorzsák Jánosnál 5621. sz.), amelyben egy utazó s a zsufolt vendéglőben helyhez nem jutó katona csigát rendel lovának, mire az összes vendégek bámulatára szaladnak a kényes ízlésű lónak s így ő kényelmesen helyet és meleget szerez magának, szintén Arlotto az eredeti gazdája *(Fac. 34.)* A különbség csupán az, hogy Arlotto mesét költ az útközben elvesztett aranyforintjairól, ami a vendégeket a pénz hiábavaló keresésére csalja. Ez az eredeti Arlotto-elem is eljutott hozzánk *(Kétszáz adoma.* Pest 1861. 56 l. „Elmentek 500 ftot keresni"), sőt magyar szereplőkkel magyar környezetbe illeszkedett (Dvorzsák J. 7494. sz.).

e) Nem kevésbé szellemesen oktatta ki Arlotto azokat, akik az utasokat különféle megbizásokkal terhelik, de pénzt hozzá nem adnak. Kivánságát mindenkivel egy darab papirosra iratta, s mikor a hajó elindult, a födélzeten a cédulákat szépen kirakta: azoknak papirszeletét, akik pénzt adtak, aranyforintjaikkal gondosan lenyomtatta. Természetes, hogy az első szellőre csak ezek maradtak meg: a pénz nélküli commissiók a tengerbe kívánkoztak *(Fac. 122.)* Ez az Arlotto-tréfa is nagy népszerűséget aratott: viszontlátjuk J. Camerarius egyik híres meséjében *(Aesopi... vita.* Tubingae 1538. 177b l. „Pastoris memoria"), Hans Sachs legutolsó schwankjában (1573. Goetze-Drescher II. 625 l.) és B. de la Monnoye *Commissions* c. rímes versében *(Recueil des meilleurs contes en vers.* A Geneve 1774. 107 l.). Magyarul Kónyin (I. 35. sz.) és Andrádon (I. 174. sz. *Pénz nélkül való Commissió)* kívül az 1851-i *Keresztény Naptár*ban is előkerül (Pest, 45. l.) az eredeti Arlotto-tréfa főmozzanatival egybevágó változat.

f—g) Szintén Arlottótól ered az a tréfás megállapítás, hogy a félszeműnek könnyű a halál, mert csak egyik szemét kell behunynia *(Fac. 221.),* s a haj azért szürkül meg korában, mint a szakáll, mert az legalább is 20 esztendővel idősebb *(Fac. 222.).* Mindkettő Arlotto neve nélkül s új vonatkozásokkal módosult formában Andrádhoz elszármazott (I. 212. sz. *Fél-szemünek halála;* I. 96. sz. *A' haj idősb a' szakállnál)* s a magyar anekdota-anyagba is bejutott.

A humanista szellemet legkifejezőbben képviselő Arlotto-tréfákból tehát 7 darab színesíti Andrád anekdotatárának változatos tartalmát.

2. Gonella

A XV. század egyik leghíresebb, a későbbi idők emlékében is még sokáig élő udvari mulattatója volt Gonella. Először Estei Miklós őrgrófot (†1441), majd ennek fiát, Borso ferrarai herceget († 1471), mulattatta. Ez utóbbi különösen szerette a tréfákat,[38] ami szabad folyást engedett Gonella féktelen jókedvének. Vidám, legtöbbször azonban a durvaság határait surló tréfáit gyűjteményes munkákba[39] csoportosította az utókor. Egy alkalommal — így olvassuk a róla fenmaradt emlékekben — sok vendég gyült össze a hercegnél. Többé-kevésbé mindenik neheztelt Gonellára, aki már sok borsót tört az orruk alá: azt az esztelen tréfát találták ki tehát, hogy levágták lovának a farkát. Gonella úgy fizetett vissza, hogy a tréfás vendégek lovainak alsó és felső ajkát kimetszette: így a szegény állatok azt a benyomást tették, mintha nevetnének. Megmutatta aztán a hercegnek a vendégurak furcsa tréfáját, ami olyan pompásan sikerült, hogy még a lovak is nevetnek rajta. Más alkalommal vitába keveredett urával s azt állította, hogy Ferrarában orvos van a legtöbb. Ezt úgy bizonyította be, hogy felkötött állal megindult a városban: minden ismerőse megállította s résztvevő szavakkal ajánlott valami gyógyító szert. Végre a herceghez állított be, aki szintén beleesett a csapdába: különféle fájdalomcsillapító orvosságokat sorolt fel neki. Gonella ekkor elővette jegyzékét s bebizonyította igazát, hogy orvos van a legtöbb: három nap alatt 300 embertől 300-féle gyógyitóírt hallott a fogfájás elmulasztására. Ritka szeretettel ragaszkodott urához ez a jó Gonella. Halálának is ez volt az oka. Abban a hiedelemben, hogy a negyednapos hideglelése ellen legjobb gyógyszer a ráijesztés, belökte a herceget a Póba, miután a veszedelem elhárítására a kellő óvóintézkedéseket előbb már megtette. A herceg szintén csak tréfából halálra ítélte kedves mulattatóját, de meghagyta a hóhérnak, hogy a szem bekötése után egy dézsa vízzel öntse nyakon Gonellát. Azonban a víz ugyanazt a hatást tette, mint a bárd: Gonella élettelenül maradt a vesztőhelyen.

Gonella életéből és tréfáiból e pár szemelvényt azért ragadtuk ki, mert épen ezek kerültek be a mi anekdotairodalmunkba. Itt is Andrádé az úttörés érdeme. Ő tőle halljuk először a nevető lovak esetét (I. 81. sz. *Nevetnek a lovak)*, amelyet az ujabb magyar gyűjteményeink a Józsa Gyuri híres tréfájaként emlegetnek (Garam, *Nem úgy van most.* 72. l. „Uri tréfa." Józsa Gyuri és K. gróf; Dvorzsák János, *Adomák és veszemék.* 3855. sz. Józsa Gyuri és Keglevich Miklós gróf). Hasonlóképen ő az első magyar lejegyzője a „mindenki orvos" anekdotánk (I. 128. sz. *Orvos van leg-több)*, amelynek terjesztésében a Kulcsár István lapja is segédkezett *(Hasznos Mulatságok* 1821. I. 131 l., 1823. I. 192 l.). Igen jól ismert lehetett nálunk, mert csak így történhetett meg, hogy a későbbi gyűjteményeinkben eredeti magyar anekdotaként szerepel: Csokonai Vitéz Mihály hasonlóképen bizonyítja be ezt a tételt Budai Ezsaiásnak (Tóth Béla, *A magyar anekdotakincs.* II. 166—169 l.; Dvorzsák János i. m. 1144. sz.). Gonella utolsó tréfájáról és belőle következett haláláról szintén van két magyar novellánk: az egyik Andrádnál (I. 254. sz. *Egy nagy tréfából halál következett*, csakhogy Borso és nem Miklós herceg alatt történt, mert ez utóbbit G. túlélte), a másik Kulcsár Istvánnál *(Hasznos Mulatságok* 1823. II. 399 l. *„Gonella Halála")* olvasható.

3. Clément Marot.

A híres udvari költő és neves zsoltárfordító, Clément Marot (1496—1544), aki szellemességével I. Ferenc francia királyt szórakoztatta, szintén hőse lett egy sereg anekdotának.[40] Francia, holland és német nyelven megjelent gyűjtemények[41] terjesztették a róla költött tréfás eseteket, amelyek közül egy — a neve nélkül — Andrádhoz is eljutott. Ez arról szól, hogy egyszer séta közben a fejedelem jobboldalára szegődött: ez megszólította, hogy jobbkéz felől maga mellett nem szenvedhet semmiféle bolondot. Marot azzal a válaszszal, hogy ő azt igen könnyen el tudja viselni, a másik oldalra került (I. 391. sz. *Jobb-kéz felőll a' bolond).* Alakja azonban minálunk már korábban jelentkezik: az Erd. Muz. Egylet levéltárában őrzött kéziratos *N.-Enyedi siró Heráklitus, és — Hól mosolygó s hól kaczagó Demokritus* c. kötetben (1759. 97. sz.) fel van jegyezve róla az az ismeretes anekdota, hogy a pápai kihallgatásról eszeveszetten kiszaladt, amikor látta a szent atya lábait csókoló fejedelmek nagy alázatosságát: félt, hogy az ő alacsonyrangú személye nagyon rosszul fog járni. A francia urak aztán azzal mentették a pápa előtt, hogy „csak az utra hozták volna el magokkal, mint asztali embert, udvari komát, s igen facitus Poetát".

4. Pietro Aretino.

A híres Pietro Aretino olasz szatirikusról (1492—1557), a cinquecento legeredetibb vígjátékírójáról, akit kortársai az „il divino" melléknévvel tüntettek ki, szintén több anekdota kering a nemzetközi forgalomban. Igen jellemző az Andrádtól róla feljegyzett eset: szerencsétlen afrikai hadjárata után V. Károlynak legelső dolga volt megkötni Aretin csipős nyelvét egy aranylánccal, amit a poéta ezzel a kijelentéssel fogadott el: „E bizony elég könnyü és kitsin egy olyan nagy ostoba tselekedetért" (I. 48. sz. *Aretinus Satiricus).* Tudjuk, hogy ez az anekdota többé-kevésbé a valóságot fedi: Aretin hírhedt volt arról, hogy a nyelvétől rettegő fejedelmeknek és nagy uraknak pénzért osztogatta dicséreteit. Igy többek között Szapolyai János magyar királyt is megsarcolta.[42]

5. Santeuil.

Jean Baptist Santeuil (1630—1697) nemcsak arról ismert, hogy a leghíresebb modern latin költő,[43] hanem ötletei révén is jó neve van a mulattató irodalomban. Andrád is ismeri egy rosszul prédikáló papra tett azon megjegyzését, hogy a tavaly sokkal jobban beszélt, mert akkor t. i. egyáltalában nem prédikált (I. 62. sz. *Tavaly jobban tselekedett),* s azt a furfangos tréfáját is tudja, hogy miként szedi vissza a kapustól a késői bebocsáttatásért fizetett aranyát (I. 210. sz. *Santeiul Poéta és a' kapus,* megvan ez Kónyinál is II. 55. sz.). A *Hasznos Mulatságok*-ban is olvasható róla egy elbeszélés (1830. I. 258 l. „Az Ördög mint Poéta").

6. Bois Robert.

Egy másik francia poéta, akiről szintén sok anekdota járja, François le Metel de Bois Robert (1592—1662) volt. Kezdetben ügyvédnek készült. Tervével azonban szakított, mert ez a hívatás semmiképpen sem illett vidám kedé-

lyéhez és bohókásságához. Követte hajlamait s az irodalom terén maradt, ahol igen jó nevet szerzett magának költeményeivel, novelláival s 16 drámájával.[44] Bensőséges jó viszonyban állott Richelieu biborossal, akinek sok derüs percet szerzett az udvari, városi pletykák s más tréfás históriák közlésével. Nem csak a humor iránt rendelkezett kitünő érzékkel, hanem előadni is kiválóan tudott. Legkedveltebb darabja volt a Racan poéta és Gournay kisasszony furcsa megismerkedésének elbeszélése. Ez utóbbinak forró óhajtása volt, hogy korának e leghíresebb költőjét személyesen láthassa. Bois Robert, akit azonban Gournay kisasszony nem ismert, közvetítette ezt a kívánságot Racanhoz: ez kész örömmel megigérte látogatását, pontosan kitűzte a nagy esemény napját és óráját. Bois Robert erre felbérelte egyik barátját, hogy a megállapított időtájban keresse fel a költőnőt és viselkedjék Racan-ként. Úgy is történt. Gournay kisasszony boldog volt, de fölöttébb meglepődött, amikor pár perc mulva ismét jelentkezett egy ujabb Racan, — most maga Bois Robert — aki oly ügyesen viselkedett s annyi dicsérettel halmozta el a kisasszony költészetét, hogy az egészen megfeledkezett az első Racanról. Alig távozott ez, jött az igazi Racan: ez az érthetetlen Racan-sorozat Gournay kisasszony gascognei temperamentumát oly mértékben felingerelte, hogy „az egyik pántófliját-is úgy üté a' fejibe, hogy a' szegény Márquis Racan azt hinné, hogy K. Asszony Gournay meg-tébolyodott", — amint Andrád Sámuel elbeszélésében olvassuk (II. 315. sz. *Ma mind tsak Racant hallok.* Kulcsár István lapjában is megvan: *Hasznos Mulatságok* 1821. I. 3 l. „A sok Racanok"). Bois Robert ezt a történetét, melyen kitünően mulatott az akkori francia udvar, Racan társaságában is előadta, s mikor megkérdezték a költőt, hogy igaz-e ez az eset, azt válaszolta, hogy van benne valami.[45] Ma már tudjuk, hogy Bois Robert leleményessége csak egy régi anekdotát[46] alakított át és ruházott ismert személyekre, azonban kétségtelen, hogy az ő szelleme adott neki életet. Azért is kapcsolódott hozzá és állandósult az ő neve alatt.

A figyelemébresztésnek különös módját találta ki Bois Robert, amikor unokáját akarta bemutatni Richelieunak. A biboros sok embertől körülvéve egy medence szélén állott s így nem vette észre kedves emberét: ez, hogy magára vonja a figyelmet, unokáját belökte a vízbe. Ez a Bois-Robert-tréfa szintén eljutott hozzánk *Hadi és Más Nev. Történetek* IV. szak. 1791. 391. l.; *Hasznos Mulatságok* 1820. II. 316 l. „Különös Bémutatás"), sőt meg is magyarosodott: egy földesur hasonlóképpen mutatja be fiát a főispánnak *(Adomatár.* Pest 1871. 236. sz. „A sikerteli bemutatás"). Így vándorolnak és cserélnek gazdát az anekdotamotivumok a nemzetközi forgalomban.

7. *Herceg Roquelaure.*

Andrád anekdotás könyvében több ízben megállásra késztet a Gaston-Jean-Baptiste Roquelaure (gróf, később) herceg (1617—1683) neve, akit a hagyomány XIV. Lajos udvari mulattatójának tart. Rendkívül furcsa figura volt: feltünően törpe termetű és kacagtatóan tömpe orrú.[47] Tréfái miatt a király állítólag többször száműzte, de nélkülözni nem tudta, kegyeibe tehát mindig visszafogadta.[48] Vele is csak az történt, mint a többi híres anekdota-hőssel: a köztudat egy csomó régi tréfába vonta be nevét, — nem alaptalanul, mert hiszen a Roquelaure-ok ötletessége ép olyan közismert volt, mint a Montemare-ok finom szellemessége — s feltételezte, hogy ezeket a jóízű dolgokat

csak ő vihette végbe.[49] Az a kiadó is, aki 1727-ben Kölnben közzétette a *Le Momus François, ou les Aventures divertissantes du Duc de Roquelaure* c. tréfás és sikamlós tartalmú könyvet, nem talált alkalmasabb nevet az övénél, amely ezt a gyűjteményt egészen napjainkig életben tartotta. A polgárok kár örömére az udvar hibáit és fenköltségét groteszk hévvel vesszőző, rendszalagos rút kis Roquelaure, akinek zsebében minden női öltözőszobához van titkos kulcs, még ma is népszerű a francia — nagyobbrészt a pornográfia területére eső — irodalomban.[50]

Ennek a nevezetes tréfálkozónak szintén Andrád Sámuel vert utat hozzánk. Állítólag ő volt az, aki egy vendégségben a szokatlanul nagyorrú puyi püspököt szüntelenül bámulta s egyre ezt a bókot sóhajtozta előtte: „Jaj be nagy orr!"; amikor pedig ez megharagudott, hízelgését így módosította: „Jaj be kis orr!" Andrád nem Roquelaure-ról, hanem egy bolondról beszéli el ezt az esetet (I. 147. sz. *Jaj be nagy orr! jaj be kis orr),* ami eredetibb formája is az anekdotának, mert az jóval idősebb a francia hercegnél: Joh. Paulinál olvasható már (41. sz. „Ein Narr schmecht ein mit der Nasen"), Clauss Narr esetei közt is előfordul *(Historia von Clauss Narren.* Frankf. 1542. 249 l.) s a Hans Sachs feldolgozásából is ismeretes („Der Doctor mit der Nasen". 1545, 1559. *Fab. 4.* 12. 247. sz. 2, 224. 263. sz. Fastnachspiele 7, 113, 83. sz.). Szintén jóval régibb Roquelaure-nál az a ráfogott tréfa, hogy a disznóöléskor szokásos ajándékosztogatás zavarából úgy segíti ki barátját, hogy ravaszul ellopja tőle a leölt állatot (I. 373. sz. *Az el-lopattatott disznó):* ezen már a Poggio közönsége jól mulatott a XV. században *(Fac. 148.).* Ellenben már a sikamlóssága elárulja, hogy eredeti Roquelaure-eset a házassági históriája s ennek árán szerzett hercegsége (II. 232—233. sz. *XIV. Lajos meg-házasitja Hertzeg Roquelauret.* Megvan Aszalay Józsefnél is, *Szellemi omnibusz.* Pest 1855. I. 163. l.), valamint arra vonatkozó véleménye, hogy hány becsületes asszonyt ismer (II. 323. sz. *Tsak 3. betsületes asszony van,* — kettőnek nevét megmondja, hogy harmadiknak mindenki saját magát gondolhassa).

8. Kyau.

A híres tréfa-mesterek közé tartozott Friedrich Wilhelm Freiherr von Kyau (1654—1733) is, a maga korának jól ismert vitéz katonája. Először Brandenburgban, azután Szászországban teljesített szolgálatot, ahol III. és IV. János György fejedelmek, majd II. Ágost lengyel király alatt a katonai pályán egyre emelkedett: generális és Königstein parancsnoka lett. A török hadjáratok idején járt Magyarországon is s résztvett Buda visszafoglalásában. Számos mulatságos esemény és elmés ötlet fűződik nevéhez.[51] Közülök egyet — nevének említése nélkül — Andrád is elbeszél: hogyan fizeti ki a zsaroló vendéglőst egy szénen forrósított tallérral, mire az lemond követeléséről, az ördög cimborájának gondolva Kyaut (I. 98. sz. *Az ördög meleg tallérja).* Kónyi, aki a katonaéletből bizonyára jól ismerte a vitéz generális hírét, „Kiao" névvel szintén elbeszéli azt a ravasz bosszút (II. 119. sz.) s még egy másik mulatságos eseményt is tud róla (II. 94. sz.). Később is szórványosan neve még előkerül anekdotairodalmunkban *(Hasznos Mulatságok* 1821. I. 207 l., Lauka Gusztáv, *Szellemi szikrák.* Pest 1862. 101. l.).

9. Taubmann.

Ötletessége és szellemessége hosszu évszázadokon át nagy hírben tartotta

Friedrich Taubmannt (1565—1613), a wittenbergi egyetem költészet-professzorát, aki az irodalomban is sokra becsült nevet szerzett magának. Humora és elmessége miatt nemcsak a deákok és tanártársai közt volt kedvelt és népszerű, hanem az udvar előtt is tiszteletben és kegyben állott. Különösen II. Keresztély gyakran meghívta asztalához, hogy tréfáit, találékonyságát és ötletes megjegyzéseit hallhassa. A neve alatt forgalomba került anekdotákat, az ú. n. *Taubmanniana*-kat, amelyek rendkívüli eredetiségükkel tünnek ki, halála után összegyüjtötték s életrajzával együtt kiadták.[52] Igy azok csakhamar széltében-hosszában elterjedtek, az anekdotagyüjteményekbe is utat találtak s közülök a legjobbak még manapság is élnek.

Hozzánk legelőször Kónyi János hozott el belőlük kettőt (I. 70. és II. 98. sz.), mindjárt utána Andrád négy újabb Taubmann-anekdotát említ (I. 347. sz. *Holnapról szorgalmatoskodni;* I. 348. sz. *Szarvast lőni, hogy annak bőre meg ne lyukadjon;* II. 285. sz. *Az én anyám foeminini generis;* II. 363. sz. *Taubmann Dre'sdában).* Érdekes, hogy népszerűsége a magyar mulattató irodalomban ezzel nem záródik le: még egy jó évszázadig követhetők a nyomai. Legtöbb Taubmann-anekdotát (11 db.) Döbrentey Gábornál találunk *(Karaktert festő Anekdoták.* Pest 1826, 55—63 l.) s a *Hasznos Mulatságok*ban is gyakran olvassuk a nevét (1820. I. 368 l., II. 223 l., 1823. I. 324 l., 1824. I. 272 l.). Dugonicsnál *(M. példabeszédek.* I. 40 l.), az őt forrásul használó Vas Gerebennél *(Nevessünk.* I. 178, 229 l. ÖM. IX. 439. X. 346 l.), továbbá Lauka Gusztávnál *(Szellemi szikrák.* Pest 1862. 20, 223, 288 l.) szintén fordulnak elő Taubmann-vonatkozások, amelyeknek frissesége még ma is elevenen hat (Dvorzsák János i. m. 6575., 10342. sz.), sőt egy Taubmann-motivum még a Jókai figyelmét is megragadta („A király pohara". *Költemények.* Bp. 1898. ÖM. 99. k. 13 l.). A legérdekesebbek s a wittenbergi professzor tartós humorára legjellemzőbbek azok az esetek, amikor egy-egy kifogástalan magyar öltözékü adomában az ő eredeti élcére ismerünk (Garam, *Élcek és adomák.* Pest 1858. I. 7 l.; Hang Ferenc, *Kalocsai szellemi omnibusz.* Kalocsa 1897. 240 l.). — Taubmann e huzamos hatásának egyengetése megint csak az Andrád érdemeit gyarapítja.

IV. **Világhírű mesemotivumok.**

Mellőzve az egymást százszámra követő, kisebb jelentőségű s csak szűkebb körben ismert Andrád-anekdotákat, a következőkben még azokat emeljük ki, amelyek európai csereforgalomban levő világhírű mesemotívumok változatai.

1. Ilyen az ostromlott városból férjüket, mint legkedvesebb kincsüket, hátukon megmentő — végeredményben a keleti költészetre visszanyuló — weinsbergi asszonyok mondai motivuma (II. 7. sz. *Viszik az asszonyok férjeket a' hátakon ki a' városból),* amelyet az állítólagos esemény után mintegy 40 évvel, 1187-ben, a *Kölni Krónika* jegyzett fel legelőször.[53] A leleményes női hűségnek ez az egész világon elterjedt mondai apotheozisa már Andrádot jóval megelőzőleg ismert és igen kedvelt volt minálunk (Mikes Kelemen, *Törökországi Levelek.* CVIII., Taxonyi János, *Az emberek erkölcseinek és az Isten igazságnak tükörei.* Győr, 1740—1743. II. II. X. 311 l., Faludi Ferenc, *Téli Éjszakák,* 81 l.).

2. Ellenben a Bosnyák Zsófia történetére emlékeztető, régi jogszokáso-

kon nyugvó s Tennysontól is feldolgozott angol Godiva-monda, amelynek legelső feljegyzését a XIV. században keletkezett *Chronicum Anglicum* őrzi,[54] Andrád Sámuel gyűjteménye révén (II. 141. sz. *Godina mezitelen lovagol)* vált először ismertté minálunk.[55]

3. Andrád világhírű mesemotívumai között találjuk továbbá a Nagy Károly leányának kedves megszöktetéséről szóló Eginhard és Emma mondáját (II. 316. sz. *Kedves tereh),* amely egyike a legnépszerűbb nemzetközi tárgyaknak: versben, prózában és színdarabban, komoly és tréfás hangon, számtalanszor megírták ezt a históriát, amelynek elemei a népköltészetbe is behatoltak. Feldogozói közül a legkimagaslóbb nevek: Schiller („Der Handschuh" c. balladája), Benedicte Naubert (1785), Langbein, Alfred de Vigny (1831), Longfellow. Hatása, mely a spanyol és a portugál románcokig is eljutott, a legújabb időkig lehuzódik.[56] Magyar ismeretéhez Andrádon kívül is van még két adatunk (Mikes Kelemen, *Törökországi Levelek,* CIII. és CC., Tótfalussy Károly, *Eginhárd és Emma története.* Szépliteraturai Ajándék a Tud. Gyüjteményhez, 1821. II. eszt.)

4. Az Andrádhoz került s gyűjteményének folklorisztikai értékét tekintélyesen emelő nemzetközi motivumok sorából való az álomban látott s valóban feltalált kincs meséje[57] (I. 302. sz. *Az álom ki-ásatja az apja kintsét),* mely a legkelendőbb vándortárgyak egyike. Ebbe a rokoni körbe számítjuk Tompa: *Diós-Győr* c. elbeszélését is.[58]

5. Megtaláljuk továbbá Andrádnál a három pupos meséje messze elágazott családfájának egy oldalhajtásaként tekinthető póruljárt udvarlók esetét (II 291. sz. *Egy özvegy asszonynak három szereteje),* amely Boccaccio feldolgozásán *(Dec.* IX. 1.) kívül egy középangol balladának, Pauli *Schimpf und Ernst*-jének s egy korzokai és poitoui mesének is a tárgya.[59]

6. A cinkotai kántor világhírű[60] — a mi irodalmunkban[61] is gazdag történetű — típusa, melynek legősibb szerkezetét az arab Ibn-Abdulhakam történetíró jegyezte fel a IX. században, szintén helyet foglal Andrád anekdotái között (I. 12. sz. *A' molnár meg-felel a' négy kérdésre).*

7. Ráakadunk anekdotái közt a Münchausen-motivumra is (I. 87. sz. *Szeget szeggel, hazugságot hazugsággal),* amelynek legrégibb magyar emlékét a fent idézett *N. Enyedi siró Heraklitus* (1759) két darabjában (119. és 166. sz.) kell látnunk.

V. Andrád gyűjteményének értéke és egyik közvetlen forrása

A fenti rendszerezés Andrád Sámuel anekdotáinak alig egytizedét merítette ki: épen csak a tárgytörténeti és összehasonlító irodalmi szempontból legértékesebb darabjait válogatta össze. Nyolcadfélszáz anekdotájához viszonyítva ez csekély szám, de értékben súlyos mennyiség, ha abból a szempontból vetjük mérlegre, hogy több mint hetven európai nevezetességű vándormotívum megtelepedését s a külföldi szellemi kapcsolatok ugyanolyan mértékű gyarapodását jelenti ez irodalmunkban. Az adatok — felsorolásra is — fárasztó tömege annak szemléltetésére került egybe, hogy e páratlanul gazdag gyűjtemény a műfaj majdnem valamennyi világhírű képviselőjével összeköttetésben áll. *Valerius Maximus* és *Plutarchos* ókori nyomai épúgy fellelhetők nála, mint a középkor legnevezetesebb példatárainak elemei: itt a *Gesta Ro-*

FÖ VOLKSKUNDE BIBLIOTHEK WIEN

manorum, Boccaccio, Petrarca, Vincentius Bellovacensis, Jaques de Vitry, J. Herolt, Marie de France s *Bromyard* nevei jelzik kapcsolatainak jelentőségét. Az újkor anekdotairodalmának alapjául szolgáló valamennyi számottevő facetia- és schwankgyűjteményéhez rokoni kapcsolatok füzik: ebben a körben *Bracciolini Poggio, Henricus Bebelius, Johannes Pauli* és *Hans Sachs* azok a kiemelkedő állomások, a mulattató irodalomban sajátosan jellegzetes szellemükkel külön fajt képviselő nevek, amelyek révén Andrád a XVI—XVII. századi valamennyi hírneves francia, olasz, német, angol és spanyol anekdotagyűjteményével közeli vonatkozásba kerül. Az elmult századok leghírnevesebb udvari- és népmulattatóinak személyéhez füződő tréfás esetek megint olyan nevezetes pontjai Andrád könyvének, amelyek a nemzetközi anekdotakincs legnépszerűbb elemeivel hozzák rokoni viszonyba. A mindenütt jól ismert *Arlotto, Till Eulenspiegel, Gonella, Clément Marot, Pietro Aretino, Santeuil, Roquelaure, Bois Robert, Kyau, Taubmann* tréfáinak és szellemes ötleteinek, végelemzésben a néphumor e legpompásabb termékeinek, amelyeken három évszázadig mulatott az európai lélek, részben ő volt az első úttörője és tovább terjedésük egyengetője irodalmunkban. Nevezetes mesetípusok egyetlen vagy első feljegyzései teszik továbbá rendkívül becsessé, a népek szellemi életét keresztül-kasul járt vándortárgyaknak szinte páratlanul álló képviselőjévé Andrád gyűjteményét. Tartozunk Andrád Sámuel érdemeinek azzal a megállapítással, hogy senki annyi hozzánk beözönlő külföldi irodalmi anyagnak nem nyitott utat, mint ő. Ha ehhez még azt is hozzászámítjuk, hogy gyűjteménye a néphumor legfrissebb elemeit tartalmazza s egészen az ókorig lenyuló múlt valamennyi anekdota-tipusát, ízlés- és hangulat-árnyalatát bemutatja oly mértékben, ahogy azt se előtte, se utána senki meg nem tette, megkapjuk azt az értékelő szempontot, amely Andrád Sámuelt az eddigi szerény helyéről kiemeli s irodalmi ranghoz juttatja: rászolgált erre a gazdag és színes tartalmú anekdotás könyvével, amely e műfaj európai színvonalon álló képviselőjének s a nyomában termékenyen tovább ágazó adomairodalmunk szerencsés úttörő kezdeményezőjének tekinthető.[62] Az előbbi két évszázadban hiába keressük nálunk azokat a mulatságos könyveket, amelyeket a nyugati irodalmak éppen ebben az időben áttekinthetetlen mennyiségben ontanak. Andrád elmés és mulatságos anekdotatárában kapjuk az első gazdag reflexét s mintegy sűrített kivonatát annak a szellemnek, mely a magyar olvasóközönséget az elmult idők kedélyvilágába kapcsolja. A felsorolt adatok arról is meggyőznek, hogy a magyar lélek ezeket az elemeket feldolgozta s magához idomította.

Az irodalomtörténetnek az is feladatai közé tartozik, hogy elfeledett és rejtőző értékeket kikutasson s azokat a megillető helyükre illessze. Ezt az igazolást másfélszázada várja Andrád. Meggyőződése új utakat vágó munkássága maradandó értékéről iratta vele Dániel öccséhez 1791 jan. 3-án azokat az önérzetes szavakat, hogy anekdotagyűjteménye „... bizonyosan az Andrád névnek becsületére leszen, de a Székely Nationak se fog éktelenségére szolgálni".[63] Ma készségesen elismerjük, hogy ez a munkássága valóban az Andrád-névnek tartósságot s fajának tiszteletet szerzett.

Hiányos lenne azonban a gyűjteményéről alkotott képünk, ha nem keresnénk feleletet arra a kérdésre, hogy honnan szedte össze Andrád a rengeteg anyagát: valóban közvetetlenül ismerte-e mindazokat a forrásokat, amelyeket fent anekdotáinak végső gyökeréül jelöltünk meg, vagy csak közvetve jutott

közelükbe. Meglehetősen nehéz ennek meghatározása, mert egy olyan irodalommal állunk szemben, amelyet csak részben dolgozott fel és tekintett át a félszázadnál alig idősebb anekdota-kutatás. Andrád maga csupán annyi útbaigazítást ad I. kötete előszavában, hogy „a' más emberek esze-gyümöltse . . . , melyet ebbe a' hitván kis kosárba" betegesen egybeszedegetett. „A' könyvekről, melyekből szedegettem, — úgymond — és Személyekről, kiktől az eddig egybe-gyüjtött, 's már rész szerént itt kiadott Anekdotákat hallogattam, azért nem emlékeztem, hogy ennek a' könyvetskének nagysága ne nevekedjen". Ebből is megállapítható, ami az egyes darabokból még nyilvánvalóbban kitetszik, hogy jórészt irodalmi forrásokra támaszkodott s csak kisebb felében emlékezetére, hallomás útján való feljegyzésre. Irodalmi forrása csak német nyelvű lehetett: munkásságának többi termékéből s bécsi környezetéből biztosan megállapítható, hogy csak ezt az egy idegen nyelvet ismerte és olvasta. Eligazodni azonban a német irodalom e területén s megkeresni a mintául maga előtt tartott könyvet, vagy könyveket, — szinte kilátástalan vállalkozásnak tűnik föl. A XVI. század elejétől a XVIII. század végéig a facetia-, schwank- és anekdota-gyűjtemények olyan zuhataga árad szét a németeknél, ami még a tájékozódás látóhatárait is elzárja előttünk. Andrád anekdotáinak bizonyos forma- és tárgytörténeti vonatkozásai azonban útbaigazítanak, hogy közvetlen forrását ne keressük a XVIII. századnál korábbi időben. A nagyrészt régi eredetű anyaga külső megjelenésével is elárulja, hogy kétségtelenül a XVIII. század simításán esett át, amely már megkezdette a régi részletező elbeszélések összevonását és csattanós kiélezését. De mindhiába lapozzuk e század kevés eredetiségű, egymást ismételgető, az előbbi korok gyűjteményes munkáiból táplálkozó lapos anekdotatárait. Több-kevesebb reminiszcencia mindenikben megragad,de Andrád anyagának gazdag változatosságát egyik sem közelíti meg. Csak egyetlenegy késztet megállásra s az egybevetés fáradságos, de eredményes munkájára: a kortársai közül legnagyobb terjedelmével kiváló *Vade Mecum*, amelyhez mérhető teljességben egyetlen gyűjtemény sem kompilálta egybe az előbbi századok javatermését. Szerzője, ki a IV. és V. kötetben altonai ifj. Simon Ratzebergernek nevezi magát, mint a Herder levelezéséből kitünik,[65] a berlini *Friedrich Nicolai* (1733—1811) könyvkereskedő volt.

Rendkívül vegyes, kevésbé választékos, a legkülönfélébb, távoli és közeli elemekből egybezsufolt tartalma[66] azonnal Andrád hasonló természetű gyűjteményét juttatja eszünkbe. Az összehasonlítás nem is üt ki eredménytelenül: föltétlenül ez a *Vade Mecum* volt az a legfőbb kalauza, amelynek segítségével az anekdota egész birodalmát bejárta s közben legtetszetősebb darabjait leszedegette. Csak így tudjuk megérteni az óriási távolságok, a különféle szellemi irányzatok, a szélsőséges ízlésbeli eltérések és hangulatképek egybekerülését: mindezt együtt találta ebben a maga nemében egyedül álló gyűjteményben, amely épen azokban az évtizedekben keltett feltünést és élte le népszerűségét. Közelfekvő az a gyanú is, hogy talán épen ez a gazdag gyűjtemény adta az első gondolatot Andrádnak, hogy viszonylag hasonlót szerkesszen a magyar irodalom ebbeli hiányosságának pótlására. A részletvizsgálatok még jobban megerősítenek első benyomásunkban: 765 anekdotája több mint felének, pontosan 443-nak (I. k. 227. II. k. 216.), szószerinti szövegét olvassuk a berlini könyvkereskedő munkájában. E nagy mennyiség találkozása, s az a megfigyelés, hogy épen az igen gazdag változatú anekdota-típusok árnya-

latai pontosan egyeznek (még az Andrádtól a szokatlanabb magyar szavak értelmezésére zárójelbe tett német kifejezések is találnak), kirekeszti a véletlenséget, s annak megállapítására késztet, hogy elmés és mulatságos anekdotái egybeszerkesztésénél legfőbb és legkiadósabb forrása a *Vade Mecum*, az ilyen néven később igen elszaporodott anekdota-gyűjtemények őse volt. Természetes, hogy ez nem kisebbíti érdemét: minden anekdotatár többékevésbé így készült.[67] A szerkesztő egyénisége igy is megnyilvánul. Kiválogatásukban olyan gazdag érzéket és humoros hajlandóságot tanusított, az előadásba pedig annyi eredeti magyar és székely jóízűséget vitt bele, hogy olvasásuk közben eszünk ágában sem fordul meg kételkedni eredetiségükben. És úgy is van: ezek a magyar anekdotakincs szerves részeivé honosultak.

Mivel Andrád anekdotás könyve a kutató érdeklődésnek bizonyára még tárgya lesz s a *Vade Mecum* nehezen hozzáférhető, alább felsorolom mindkét gyűjtemény egymásnak pontosan megfelelő párjait. A római szám a kötet számot, az arabs szám az anekdoták sorrendi számát jelöli.

Andrád		Vade Mecum	
I. 5	Monsieur Villars	II. 90	Der Gascognier, welcher zum Marschall von Villars will
I. 6	Köppenyeg széke egy Követnek	VII. 262	Schnelle Besonnenheit
I. 8	Maximilián aranny tyukjai	I. 4	Das Present von goldenen Eyern
I. 12	A' molnár meg felel a' négy kérdésre	I. 11	Das Wahrsagen
I. 13	Kender vető paraszt és két Huszár	I. 15	Eine gleiche Antwort
I. 14	Szomszédja kapuja előtt a' fája	IX. 228	Höflicher Vorwurf
I. 20	A' kis konyha nagy gazdaság	I. 18	Die gute Wirtschaft
I 21	Sz. Ferenczet ditserö beszéd	I. 31	Das Lob des heiligen Franciscus
I. 29	Legyek gyilkossa	I. 32	Der Fliegentodtschlag
I. 31	Protagorás és Evalthes	II. 271	Der nicht zu entscheidende Rechtshandel
I. 34	A' bolond nem Követnek való	I. 39	Uebeler Gebrauch der Narren
I. 39	A' büdös hallal beszéll a' vendég	I. 40	Das Gespäch mit dem Schellfische
I. 41	Demonstro, hogy a' nyereg öszvér	I. 41	Die Demonstration
I. 43	Nézni sem érkezett az égre	V. 153	Die beste Entschuldigung
I. 43	Hogy változik a' szamár Deákká?	I. 43	Der Eseldieb
I. 48	Aretinus Satiricus	V. 152	Verwegene Antwort
I. 49	Méri a' lovat egy fösvény	I. 54	Der verschlagene Geizige
I 57	Nem egekbe vezérlő ut	I. 67	Der Edelmann und Geistliche
I. 59	Szamarakon szántani	I. 74	Nichts ist so schlecht, welches nicht zu etwas kann gebraucht werden
I. 60	Nem kell már a' háló	I. 113	Der zum Abt gewordene Fischer
I. 61	Esztelen tselekedetekről való könyv	I. 124	Das Buch der Thorheiten
I. 63	A' bor beszélltteti az embert	I. 78	Das freymüthige Geständniss
I. 66	Meleg pástétom	I. 80	Die heisse Pastete
I. 67	T-t-t-amás	II. 45	Die Elster
I. 68	A' tőke halak Nórimbergából jőnek	III. 19	Wo die Stockfische herkommen
I. 69	Sz. Luciánus napja	V. 162	Die kluge Entschuldigung
I 70	Paddy viszi lábatlan paitássát	VIII. 110	Er traute bloss den Worten
I. 71	A' Pap miért jár lovon?	I. 82	Der Prister und Richter.
I. 72	Egy békétlen	VI. 177	Klage eines Unzufriedenen
I. 73	Oltsó stiblik	I. 84	Ein Paar Stiefeln, das nichts kostete
I. 75	A' Fejedelmekről 's Philosophusokról	I. 89	Der Tyrann Denis u. der Philosoph Aristippus
I. 76	Tyrannusnak lábán a' fűle	I. 89	Der Tyrann Denis u. der Philosoph Aristippus
I. 77	Költsön kért kabát	IX. 224	Der Witz macht Leute oft zu bösen Schuldnern
I. 78	Páltzán lovagol Agesilaus	I. 97	Der nicht Kinder hat, kennet keine zärtliche Vaterliebe
I. 79	Egy Tisztnek el-lövik a' lábát	I. 101	Der Seeoffizier
I. 81	Nevetnek a' lovak	I. 148	Ein Hofnarr rächete sich an einigen Cavaliern, die ihn vexieren wollten
I. 85	Zöld tseresznye	III. 44	Die grüne Kirschen
I. 86	Nevetnek a' gólyvásak	I. 107	Auch die Hesslichsten halten sich oft für schön

Andrád		Vade Mecum	
I. 87	Szeget szeggel, hazugságot hazugsággal	IV. 229	Man muss eine Lüge mit der andern vertreiben
I. 88	Ritka baráti hivség	I. 117	Die Treue zweyer Freunde
I. 89	Nem marad, a' mit el-veszessen	I. 126	Der Vater und Sohn
I. 90	Igen. Nem.	IV. 225	Der ewige Jasager
I. 91	A' Lángvedoki Deputatusok	I. 127	Die Deputirten von Languedoc
I. 93	Le esik a' házról, és agyon üt mást	I. 129	Der getödtete Spanier
I. 94	A' restség nem dolog	VI. 311	Recht sonderbar gewünscht
I. 95	Miért zöld a' vére	VI. 238	Die erklärte Farbe
I. 96	A' haj idősb a' szakállnál	I. 130	Der witzige Antwort eines Alten
I. 97	Fejér szakáll és fekete haj	IV. 48	Ursache eines grauen Bartes
I. 98	Az ördög meleg tallérja	V. 276	Die angeführte gewinnsüchtige Wirth
I. 99	Máséval ditsekedni rut	IV. 92	Man muss sich auf den Ruhm der Vorfahren nicht zu viel zu gute thun
I. 100	Ártatlan bosszu-állás	III. 86	Unschuldige doch merkwürdige Rache
I. 101	Szem üveget vásárol a' paraszt	II. 135	Die Brillen
I. 102	Sonkát eszik a' mátróz	I. 165	Der Matroze
I. 105	Ha. Nem.	VIII. 109	Lakonische Antwort
I. 106	Bolondoknak testál a' Prókátor	I. 158	Der Advocat
I. 107	Mi között van az ajtó	III. 208	Der Unterschied
I. 108	Egy Pap aluszik a' templomban	IV. 280	Das kräftige Frühstück
I. 109	Kik voltak a' Preadámiták?	I. 139	Der Streit über die vornehme Geburt
I. 110	Két tsap szék közt a' feszület	II. 18	Die beyden Wirtshäuser
I. 111	Egy vak a' lámpással	III. 23	Der Blinde mit der Laterne
I. 112	Tréfának sok, valóságnak kevés	IV. 24	Antwort eines Türkischen Gesandten
I. 113	Varju fészekben találtatik-meg a' ló	V. 129	Wo man verlohrne Sachen suchet
I. 114	Ó tsak meg-szappanyozza az embert	VI. 176	Das heisst einander in die Hände arbeiten
I. 115	Fenyegetés	VIII. 166	Starke Drohungen
I. 117	Második Sámson	I. 160	Der andere Samson
I. 123	A' fösvénynek istrangja	V. 165	Der bezahlte Strick
I. 127	A' paraszt fás szamarával	III. 240	Der Bauer und Barbierer
I. 128	Orvos van leg-több	I. 175	Ein jeder will ein Arzneyverständiger seyn
I. 129	Semmire kellők	II. 80	Antwort eines Candidaten
I. 130	Luther nints pokolban	III. 189	Wer andere aufziehen will, muss gleiches erwarten
I. 131	Sarkantyu a' kebelében	IV. 50	Ein Schwabenstreich
I. 132	Bolond magot vet	V. 127	Die Narrensamen
I. 133	A' sült kánári madár	VI. 165	Er war lecker, und sparsam zugleich
I. 134	Az örüvel való tolvaj próba	VII. 241	Probestück eines Künstlers
I. 136	Hólnap halva kél fel	VIII. 9	Erbauliche Todesbetrachtung
I. 135	Bolond-ház, és a' Tanátsi rang	VI. 275	Die Beförderung
I. 142	Titius és Sempronius	II. 17	Der Notarius
I. 144	Várja a' viz le-folyását	VIII. 242	Das gröste Bild der stupidesten Dummheit
I. 145	Pap és az ut-mutató	VII. 137	Priester und Wegweiser
I. 146	Hiszen én is tolvaj vagyok	V. 133	Die verlangte Theilung
I. 147	Jaj be nagy orr! jaj be kis orr!	III. 115	Das allemal übel abgelaufene Urtheil eines Narren
I. 148	Diogenés ábrázatra köp	II. 122	Der sonderbare Spuckkasten
I. 149	Meg boszulja egy Franciscanus a' Dominicanust	I. 6	Listige Rache eines Franziscaners über einen Domnicanern
I. 150	Le esik a' lóról a' sánta Frantzia	I. 150	Der lahme Reuter
I. 156	Fel támadott, nintsen itt	III. 72	Der schlecht verwahrte Schatz
I. 159	Diogenes a' tzél eleibe áll	V. 114	Diogenes beym Ziel
I. 165	Iléródes disznaja	IV. 139	Es ist am besten, nicht jünger seyn zu wollen als man ist
I. 170	Domitianus kegyetlen vólt	VIII. 248	Vibius Crispus
I. 171	Bé fér a' kövér Abbás is a' kapun	III. 83	Der dicke Bischof
I. 173	Rendre beszélljetek	III. 21	Einer nach dem andern
I. 174	Pénz nélkül való Comissio	I. 122	Nützlicher Unterricht für diejenigen, so andern Comissiones auftragen
I. 176	Toll nő az orrára a' tolvajnak	VIII. 271	Das böse Gewissen
I. 180	Bajusszal töltött mátrátz, 's három Székely Huszár Tiszt	I. 76	Eine grosse Gasconade
I. 186	Frantzia Gránátéros és Prussus Huszár	VI. 14	Denn hatte er das Leben verdient
I. 188	Egy kováts és két takáts	VII. 16	Ein Schmidt und drey Schneider
I. 189	Archelaus tsátsogo beretvássa	VI. 218	Eine neue Mode zu frisieren
I. 191	A' sütő fejiből el-lopják a sapkát	IX. 127	Der sagte es doch, dass er stehlen wollte
I. 193	Egy Bolond és a' Gavallér	II. 41	Der Hofnarr Königs Jakobs des Ersten in Engelland

Andrád		Vade Mecum	
I. 196	Egy magát meg-akarja lőni	IV. 41	Der durch ein vernünftiges Wort gerettete Selbstmörder
I. 197	A' Fejedelmek adakozásáról	I. 10	Die Freygebigkeit der Fürstern erstreckt sich nur über die, denen das Glück günstig ist
I. 198	Vitézsége egy katona-Tisztnek	I. 132	Die Bravour eines Offiziers
I. 199	Köppenyeg-lopó	I. 185	Der Manteldieb
I. 200	Egy okos gyermek	II. 21	Das kluge Kind
I. 201	Mi a' molnár a' kettő között	II. 77	Der Müller
I. 202	Állj-ki előllem! mert ha nem de —	II. 115	Der Fuhrmann
I. 206	Egy Lengyel kalmár kotsissával	V. 139	Der Selbstverrath
I. 208	Ha az erszény nem, az ész jól-tart	IV. 212	Die Begierde zum Gewinst lässt leicht verführen
I. 210	Santeuil Poéta és a' kapus	III. 25	Mit gleicher Münze bezahlt
I. 211	Éneklő foltozó varga	III. 169	Der singende Schuhflicker
I. 212	Fél-szemünek halála	III. 214	Der eines leichteren Todes sterbende Einäugige
I. 214	A' pódágrás kiván lábat tserélni	III. 242	Der Podagrist u. der Deliquent
I. 215	Strázsa és az ágyu	IV. 17	Die schwäbische Schildwacht
I. 216	Határ nélkül való hatalom	IV. 124	Die gefährliche Regierung
I. 217	A' disznót lopja, még is fizet	V. 7	Die Erfindung wohlfeil zu kaufen
I. 218	Miért instál a' faragott képeknek	V. 166	Diogenes und die Statuen
I 220	Mikor ő ott volt, több bolond volt	VI. 107	Eine gute Antwort vielleicht von ohngefähr
I. 223	Három dolgot nem szeret	V. 163	Die Wünsche
I. 224	Négy öt forintal bizony fel-akaszthatja magát	VI. 6	Man hätte ihr zum Burgermeister machen sollen
I. 225	Egyik orr kergeti a másikat	VI. 123	Die verfogte Nase
I. 226	Testáltat egy Barát	VI. 284	Recht so
I. 227	A' tolvajoknak jobb pénzt ád a' Lord	VII. 98	Grossmuth für Grossmuth
I. 231	II. Fridrik Laudonnak az asztalnál szereti szembe ülni	VIII. 127	Schönes Kompliment
I. 234	Tsudálatos visszhang	II. 300	Das Echo
I. 239	Több szelet kiván az Orgonista	V. 246	Etwas vom Winde
I. 241	Tetves familia tzimere a' füsük	IV. 22	Ein schicklich Familien-Schild
I. 243	A' gödröt hijánosság nagyitja	VII. 195	Der Beyname des Grossen
I. 244	E soha sem történék rajtam	VIII. 256	Solche Fälle sind selten
I. 245	Gyertyán sütni a' tojást	VII. 117	Rechtfertigung des Teufels
I. 250	Jó'sué állitotta-meg a' napot	IV. 170	Seit wenn stehet die Sonne stille
I. 253	Két szarándok el-oszt 4. mértföldet	VIII. 173	Getheilter langer Weg
I. 254	Egy nagy tréfából halál következett	I. 125	Ein grosses Schrecken kann Kranke heilen und Gesunde tödten
I. 255	Hét ember 's 4000 kenyér	I. 260	Der Dorfpriester und der Schultze
I. 256	Épen ma van a' bolond napom	IV. 60	Viel Gegenwart des Geistes
I. 257	Szégyenli, hogy beteg nem volt	V. 94	Eine seltene Ursache zur Schaam
I. 258	A' tál bajos emésztő	V. 254	Die schwer zu verdauende Speise
I. 259	Miért beszéllt a' Bileám szamara?	IV. 207	Warum hat Bileams Esel geredet
I. 266	Állani és szaladni való saru	VII. 61	Die Schweizerschuhe
I. 267	Hogy adod ezt a' bőr-dudát?	VI. 81	Das abgeführte Kaufustige
I. 268	A' jókor fel-költ el-vesztette pénzét	III. 42	Vortheil der Faulheit
I. 271	Egy légy az I. Jákob Király orrán	III. 85	Eine Fliege auf der Nase
I. 272	A' szárazon szigetbe menni	IV. 8	Eine zu gute Meynung von der Macht seines Herrn
I. 273	A' Rénusból főtt jó Rénusi bor	V. 104	Es wäre zu wünschen
I. 274	Jó tüdők	VI. 108	Geantwortet, wie man auf eine derbe Lüge antworten muss
I. 275	Öregség miatt kiván meg-halni	VII. 48	Die gewählte Todesart
I 276	Szeget lopó 's tallért lopó	VII. 267	Der Normann u. der Gaskonier
I. 277	Hóból sót tsinálni	IX. 18	Art, das Salz zu bereiten
I. 282	Tűzet ád a' strása	I. 220	Der tumme Soldat
I. 284	Meg-akarja magát pofoztatni egy Deák az ebéd árrába	I. 181	Von einem Gasconier, welche eine gute Mahlzeit genoss, ohne sie bezahlen zu dürfen
I. 286	Egy fösvény alkusz a' hóhérral	II. 13	Der geitzige und der Scharfrichter
I. 287	Szén égető s' a' kints lopók	II. 286	Die ohngefehre Entdeckung
I. 288	Nem tsuda, mert töllem látta	III. 238	Der ungeschickte Laquay
I. 289	Ha még egyet iszol, Mahumed leszel	IV. 265	Furcht eines Arabers
I. 290	Hogy eszi a' tsigát a' ló	V. 186	Das Mittel sich zu wärmen
I 291	Egy lovas Obester nem tart lovat	VII. 18	Der Oberst von der Cavallerie
I 292	Szamár! állj-ki az utból	VI. 312	Alles was man verlangen konnte
I. 293	A' juveliros Sidó kézre-kerül	IX. 257	Der ertappta Betrüger
I. 296	Ádeieu! engemet viszen	I. 235	Der vermeynte Teufel
I 299	A' vitéznek egy kard sem rövid	I. 261	Einem Tapfern ist kein Degen zu kurtz
I. 300	Huntzfutok! pároslag menyetek	II. 171	Der Schulmeister u. seine Schüler

Andrád		Vade Mecum	
I. 301	Előre el-adott medve bőr	II. 258	Die verkaufte Bärenhaut
I. 302	Az álom ki-ásatja az apja kintsét	V. 111	Träume sind nicht zu verachten
I. 303	Herkulesnek 13-dik Munkája	IX. 177	Die dreyzehnte Arbeit des Herkules
I. 304	Vizbe szök egy Anglus	VII. 184	Der Engländer
I. 305	Koponyát hoz a' tetem-kamrából	VIII. 118	Seltene Dreistigkeit
I. 306	Casimirt pofon üti egy Nemes ember	VIII. 143	Ruhige Grossmuth
I. 307	Te ringy-rongy 'Sidó	VIII. 263	Gut geantwortet
I. 308	Az Inspector véletlen visitál	IX. 69	Anwendung einer biblischen Stelle
I. 311	A' Sz. Irást magyarázzák egy másnak	VI. 11	Versuch in der exegetischen Theologie
I. 314	'Sidó bőr	I. 197	Der zweydeutige Kaufhandel
I. 315	Vissza-kerül a' vak kintse	II. 20	Der treue Gevatter
I. 316	Istructio szerént tselekszik a' szolga	II. 167	Einem Narren geschiehet recht
I. 317	Egy szegény suszter meg-fosztja a' Gavallért	II. 279	Grossmuth gegen einen ehrlichen Strassenräuber
I. 318	Torony oldalán mászkáló	III. 78	Die Brodlose Kunst
I. 319	Láthatatlan büdöss Auster	III. 132	Der auf eine lustige Art erregte Streit
I. 322	El-égett az oskola	V. 128	Der magere Trost
I. 329	A' tserebogarat le-lövi a' fáról	V. 116	Der Käferkrieg
I. 330	Egy majom meg gyógyitja Saliviánt	V. 222	Ein Affe curirt einen kranken Cardinal
I. 331	Alszik, hogy hiába ne üljön	II. 22	Der Nutzen der Nachmittagsruhe
I. 334	Lampsacust hogy tartja meg Anaximenes	VIII. 154	Schneller Einfall
I. 135	Egyik hág fel, a' másik száll-alá	VII. 174	Die zwey Minister
I. 336	Parókás Absólon	VII. 91	Das Schild des Perückenmachers
I. 337	Az ördögnek bolond fija	VII. 41	Die kaltblütige Antwort
I. 338	De mit mond Dávid?	VI. 310	Antwort, wo sie nicht verlangt wurde
I. 339	V. Károly 's a' 4. tolvaj álmodnak	VI. 52	Die Träumer
I. 340	Ne láttassál böltsnek a' Király előtt	IV. 107	Man macht sich manchmal auch durch Verstand unglücklich
I. 341	Ö prédikálna az ördög felett	VIII. 136	Teufelskinder
I. 342	Tsak vigy gályára ismét	V. 73	Die gefährliche Kritik
I. 343	Itt van a' tsak-hogy — —	IV. 214	Das erklärte Aber
I. 345	Fel-akasztja a' vént-is az ifjut is	IV. 138	Das sicherste Urtheil in solchem Falle
I. 346	Usz a' parók a' levesben	IV. 49	Der schwimmende Perücke
I. 347	Hólnapról szorgalmatoskodni	III. 122	Die Sorge für den andern Morgen
I. 348	Szarvast lőni, hogy annak a' bőre meg ne lyukadjon	III. 110	Unterricht für Jäger, wie sie schiessen sollen
I. 349	Itt tsak egy szokta fel-tenni a' kalapját	II. 59	Penn u. König Carl der Zweyte
I. 353	Kitsin és nagy fül	II. 223	Von langen Ohren
I. 356	Legyek a serben	IX. 175	Dazu hatte wohl keiner Appetit
I. 357	Nem vághatják-el a' fület, ha nints	II. 270	Der Dieb ohne Ohren
I. 358	A' szalonnás Czigány ördöggé lessz	II. 156	Der sich zum Teufel machende Dieb
I. 360	A' fogadósoknak tettző nóta	II. 124	
I. 361	Tanáts a' fegyvertelen utazóknak	II. 118	Etwas f. Reisende, die kein Gewehr führen
I. 362	Felit huzd ki 's felit égesd-el	II. 47	Guter Rath für schlechte Schriftsteller
I. 363	Usz a' borju-hus a' lévben	I. 229	Des Engelländers Spott über die Suppen
I. 364	De ha el nem jö, mit mondjak néki?	I. 213	Die überflüssige Frage
I. 366	N. Sándor és Diomedes	IV. 201	Eine sehr dreiste Entschuldigung
I. 368	Előll a' tolvaj, utánna a' hóhér	VI. 143	Rangstreitigkeiten
I. 369	Hol terem a' két-fejü sas?	I. 8	Die gleichförmige Antwort
I. 370	Egy Franciscanus a' szamarával	I. 147	Der Franziskaner auf einem Esel
I. 371	Egy bátor katona kegyelem pénzt kér	I. 177	Der dreiste Soldat
I. 372	Oltsó koszt és drága perváta	I. 232	Lächerlicher Vorfall mit einem Französischen Offizier
I. 373	Az el-lopattatott disznó	I. 114	Das gestohlene Schwein
I. 374	El-lopatik a' gyóntató Pap órája	I. 245	Der Beutelschneider
I. 375	A' Tóbiás kutyája farka	II. 119	Tobias Hündgen
I. 376	Jó tanáts a' révésznek	II. 154	Der Schiffer
I. 377	A' lelkek által-költözéséről	II. 280	Die Seelenwanderung
I. 378	Kis bajnok	III. 102	Der beherzte kleine Duellist
I. 379	Macedót lát, az az tolvajt	III. 113	Die empflindliche Zweydeutigkeit
I. 380	Add az Uram erszényét 's ihol a' füled	III. 183	Der Laquay, wecher seinen Herrn rächet
I. 381	Hol mennek-fel a' pupjába	VII. 25	Die Masque mit dem Höcker
I. 382	Biró Uramat ki-vévén	VIII. 130	Den Herrn Bürgermeister ausgenommen
I. 383	Mennyire állott a' veszekedéstől?	VIII. 139	So die Frage, so die Antwort
I. 384	Pardont nyer egy Pipás	VIII. 258	Man muss keinen Augenblick des Vergnügens versäumnen
I. 389	Ezt a' pofot bé nem venném tréfának	V. 160	Spass und Ernst
I. 394	Prédikáll egy Barát a' tolvajoknak	I. 17	Predigt eines Franziskaners, welche er um seine Ranzion vor einigen Strassenräubern gehalten
I. 396	A' kalmár halála jelentetik	V. 55	Nachricht vom eigenen Tode

Andrád		Vade Mecum	
I. 397	Kérdésekhez való feleletek	VI. 222	Der abgeführter Frager
I. 398	Hány személyre fűttsön-bé?	VII. 113	Der Marqueur
I. 399	Leó Pápa a' Menny-Ország kapuján	VII. 79	Pabst Leo der Zehnte
I. 400	Már alugyatok és nyugodjatok	I. 257	Die beleidigende Predigt
II. 14	A' Hertzeg jó ember, de a' Hertzegné	VII. 111	Naivetät eines Bauern
II. 15	Minerva mellé bagoly van festve	VIII. 97	Aus der Mythologie
II. 16	Az ujj tsizmát is el-vetjük, ha sért	I. 88	Es gibt gewisse Hausübel, welche man nicht nennen kann
II. 19	Kintsem! nem vagy te ennek oka	IV. 103	Ein tröstlicher Zuspruch
II. 20	'Sidó-nyelvet tanul egy Hertzeg Kis-Asszony	III. 250	Der hebräische Sprachmeister
II. 21	Egy Basának hideg helye	V. 31	Der kühle Ort
II. 23	Gyürü az ágyban	III. 217	Mancher spricht sich unwissend sein Urtheil
II. 24 26	Hárman egy özvegynél le-tesznek 20. ezer tallért	IX. 86	Ein besonderer Rechtshandel
II. 31	Az asszonyoknak-is szükséges a' Pap	VI. 4	Es hilft nicht alles, was helfen soll
II. 33-34	Nem nyul az oroszlán ahoz, mit a' farkas meg rágtsált	VI. 50	Alle Löwen möchten so grossmüthig nicht seyn
II. 35	Satyricus és az éneklőnék	VII. 49	Der bezahlte Satyricus
II. 40	Két szeretők rövid levele	IX. 260	Ein Brief nebst Antwort
II. 41	Vén szerelem	VIII. 241	So würden sie alls sagen
II. 42	Gyónás Deákul	VII. 274	Die zierliche Beichte
II. 43	Mindég tsak azon egy bakkot vagy bokrot nyesni	IV. 299	Immer einerley Kost erweckt Ekel
II. 45	Városi 's falusi gyermekek	II. 284	Vorzug der bürgerlichen Hahnreye vor den adelichen
II. 47	Nem akar köntöst tsináltatni feleségének	II. 10	Ein guter Rath für hübsche Weiber
II. 48	Ló herélés	II. 211	Vom Nutzen des Caffee
II. 51	A' bünös asszonyra akarja vetni egy Prédikátor az imádságos-könyvet	I. 24	Das ertappte böse Gewissen der Frauen
II. 52	A' virtust mutató leány gyermek-ágyban fekszik	IV. 14	Man ist das nicht allzeit was man vorstellt
II. 53	Vekszelen küldött gyermek	VI. 231	Das erklärte Kindbette
II. 54	Hát én kerítő volnék?	IX. 24	Der Zank
II. 55	Mikor nevet, nints ereje	I. 63	Die übermannte Jungfer
II. 62	Mikor szünöl meg játszodni?	I. 49	Das Spiel um die Liebe
II. 63	A' vizzel szembe keresi feleségét	II. 16	Die wiederspänstige Frau
II. 64	Miért méhek a' férfiak?	IX. 38	Männer sind Bienen
II. 69	Esmerem Kegyelmedet, mert nagy K—	IX. 235	Ein Spassvogel auf dem Sterbebette
II. 70	Egy nagy rangu különös tolvaj	IX. 104	Der besondere Dieb
II. 71	Könyvez a' szeme a' nagy füst miatt	IX. 206	Da war wahrhaftig die Frau Herr im Hause
II. 74	Az állásban el-fáradt Kis-Asszony	VII. 227	Die seine Liebeserklärung
II. 75	Nem minden ludtól vesznek vámot	IX. 124	Nicht alle Gänse geben Accise
II. 76	Nem tudta, hogy a' lova Madám volt	VII. 116	Der Franzose, der Hausknecht, das Pferd und das Füllen
II. 77	Udvari ember 's annak kamara-leánya	VII. 24	Der Hofmann und die Kammaerjungfer
II. 80	Nem aluszom, addig mentünk vala, hol az Asszony az Officérral hált	V. 101	Die ohngefähre Entdeckung
II. 85	Nagy tsuda, ha az Ur nem prédikált	II. 3	Die Predigt im Arbeitshause
II. 87	Asszony-igéret	I. 111	Es ist oft der Klugheit gemäss, seinen Verdruss zu verbergen
II. 88	Nem adom-el a' lovat mert ki tudja? még meg-házasodhatok	I. 164	Das Pferd, welches den Tod einer Frau verursachete
II. 89	Fel-támad meg-hólt férje	I. 262	Der von der Todten auferstandene
II. 90	Gyónja egy asszony a' kendözödést	IV. 76	Eine Sünde, die nicht viel zu bedeuten hat
II. 93	Maszkorás asszony	II. 34	Die Masque
II. 94	Feleségemé a' ház dolga	II. 88	Etwas von der Haushaltung
II. 100	Ditsértessék-! Mind örökké Ámen!	VI. 48	Das unrecht verstandene Compliment
II. 102	Tsak a' lakadalom késett	III. 200	Die allzufrühe Entbindung
II. 103	Mit nem tsinál ember az egésségéért	III. 231	Was thut man nicht, um gesund zu werden
II. 106	Mezitelen férfi	IV. 253	Dem Reinen ist alles rein
II. 108	A' képit el-házasithatja, de —	V. 43	Das billige Erbieten
II. 109	Jó — szivel —, ha feleségnek nevez	V. 173	Die Bedingungen
II. 110	Lakadalmi textus	V. 282	Der zweyfache Trautext
II. 111	Valami az asszonyi ravaszságról	VI. 79	Man wirds hoffentlich verstehen
II. 112	Már most a' ház ura vagyok	VI. 183	Der Hausprozess
II. 113	Gonosz asszonyok eredete	VII. 35	Wodurch die bösen Weiber in die Welt gekommen
II. 114	Egy kép-iró és az ortza festő-szin	VII. 131	Die hübsche Farbe
II. 125	Egy Actrix sokszor Actort jádzik	I. 171	Zwo Comödiantinnen
II. 128	Rágja-meg a' szálkát	II. 35	Der Splitter

Andrád		Vade Mecum	
II. 129	Nagy szoknya	II. 44	Die kleine Mannsperson
II. 130	Minden napi foglalatosság	I. 92	Die unglückliche Woche
II. 131	Hát tsak egy férje vólt-e?	I. 115	Die zweydeutige Frage
II. 132	Az egéssz bolondnak fél bolond gyermeke	III. 24	Die Narren
II. 133	Semmire kellő a' más oldala is	IV. 297	Es ist mit dem Umkehren ein misslich Ding
II. 134-135	Zöld salaváris (lábtyüs) Dáma	VI. 41	Die grünen Strümpfe
II. 136	Szerelmestől nem várhatni okosságot	VI. 111	Das unschuldige Verbrechen
II. 137	Jó párti lett vólna	VI. 210	Die versäumte Gelegenheit
II. 138	Egy ifjat rágnak az asszonyok formájáért	IX. 31	Sie sahen die Balken in ihren eigenen Augen nicht
II. 139	Egy maszkorás ösztövér vén Dáma	IX. 151	Eine Allegorie, die sie vielleicht verstand, aber nicht verstehen wollte
II. 148	Ez a' leg-szebb asszony	I. 135	Ein Frauenzimmer und zwey Mannsleute
II. 149	Sokfélére készittetik a' tsuka	I. 99	Der murrische Mann
II. 150	Félre innen a' deszkát	II. 66	Die Versöhnung im Bette
II. 151	Apó! ne mennyen által a' vonáson	II. 176	Die Procuratorfrau
II. 152	A' mig él, midig fiu gyermeknek marad	II. 243	Man erhält oft seine Bitte zur Strafe
II. 153	Jégtsap Gáspár	III. 142	Der aus einem Eiszapfen gebohrne Knäblein
II. 154	Az ördög leánya	III. 160	Des Teufels Töchter
II. 157	Hivségtelenségnek mérges jutalma	IV. 45	Das gegenseitige Bekäntniss
II. 158	El veszett szemérem	III. 232	Die verlohrne Schamhaftigkeit
II. 159	Az a' hugom, a' pedig a' feleségem	IV. 32	Man weis oft nicht, mit wem man spricht
II. 160	Nyughatatlan nyugodalmas ágy	VI. 71	Das Ruhebette
II. 161	A' Királyné a' kengyelbe akad	IV. 246	Wunderbare Vorurtheile
II. 168	Nem attya gyilkossa, mert a' nem volt attya	II. 189	In der Noth wird oft eine unangenehme Wahrheit bekannt
II. 169	Én biz egy szegény disznó vagyok	II. 285	Der in ein Schwein verstellte Liebhaber
II. 170	Gyóntató Papja lessz a' maga férje	III. 96	Der Mann als Beichtvater
II. 171	Okos lelkü szilva egy alma-fánn	IV. 224	Die seltsame Frucht eines Baumes
II. 173	A' meleg vas-füttő bélyegez	VIII. 157	Unheilbarer Schaden
II. 176	A' gyürü és nyakló	II. 221	Ein beleidigender Schertz macht empfindlich
II. 178	Ha időd nints, király se légy	II. 202	Die dreiste Antwort einer Frau
II. 190	Napjainkat nem bánom, töltsük együtt	IX. 83	Der Korb
II. 191	Hát te Tamás! miért vagy itt pokolban?	I. 198	Der ächte Adel
II. 192	A' földön nem adhat többet	VIII. 212	Anna von Bullen vor ihrem Tode
II. 193	Egy asszonyból való Titus	IX. 130	Ein weiblicher Titus
II. 194	A' tudósoknak lehet-e szeretni?	VI. 206	Vielleicht
II. 195	Tud e ugy az Ur! mint az én férjem?	V. 71	Der Nachahmer
II. 196	A' büdöss szél is jó szagot fuhat	IV. 276	Ein böser Wind kann gute Folge haben
II. 197	Miért veszen a' Török sok feleséget	IV. 66	Ein galanter Türke
II. 198	Tsak éjszakára hozza haza a' szivét	IV. 98	Aus gleichgültigen Dingen muss man nicht Beleidigungen machen
II. 199	Ezüst pohár és egy tsuka	V. 113	List über List
II. 200	Madám! mitsoda idösök legyünk?	VI. 130	Eine Beratschlagung
II. 201	Sz. M. Magdolnát-is emlitse egy két szóval	VI. 242	Das war doch ein wenig aufrichtig
II. 202	Ezékiel és Tábita	VIII. 182	Stil der englischen Quäker
II. 209	Oh Rómeó Rómeó!	IX. 208	Das konnte vielleicht wahr seyn
II. 210	Könyv szeretne lenni egy asszony, de Kalendáriumnak kivánná a' férje	II. 172	Die Frau ein Buch
II. 220	Vak Dáma 's vak koldus	I. 20	Die Blinden
II. 221	Az anyám nem, de az apám sokszor volt	I. 51	Die Aehnlichen
II. 222	Hátul szép de elöll rut	I. 137	Die Schöne von hinten
II. 223	Bör nadrág és kakas a' tzimerben	I. 186	Das böse Zeichen am Hause
II. 226	Hivségtelenség miatt még egy asszony sem holt-meg	II. 246	Einer kann mehr vertragen, als der andere
II. 228	Szivébe rejtette férjét	II. 62	Die unerwartete Antwort
II. 229	Kiván az imádságba bele-téteni	II. 259	Das Kirchengebeth
II. 230	Legyen Africám a' Madám!	III. 15	Die gefallene Dame
II. 231	Mi haszna? én bizony nem-is kereslek	III. 55	Das Trotzen hilft oftmals nicht
II. 232-233	XIV. Lajos meg-házasitja Roquelauret	II. 126	Die Vermählung des Herzogs von Roquelaure
II. 234	Édes az élet	III. 188	Die Süssigkeit des Lebens

Andrád		Vade Mecum	
II. 235	Egy herélt szépe énekel, de —	IV. 16	Urtheil eines Frauenzimmers über einen Kastraten
II. 237	Azt magam-is véghez viszem	V. 10	Unverlangte Dienste
II. 238	Gabriellinè gyémántos órája	VI. 15	Sehr schalkaft für einen Pabst
II. 240	A' szépségnek helytelen hellye	VI. 254	Etwas aus der verkehrten Welt
II. 241	Egy sok Románt olvasottról	IX. 23	Der Romanenheld
II. 242	Vizbe hányni a' poszátákat	II. 57	Die Hahnreye
II. 243	Két hasonló testvérek	II. 139	Die gleichen Brüder
II. 244	Nadrágába türi a' fejér keszkenőt	II. 263	Grosse Verlegenheit, so ein Schnupftuch verursachet
II. 245 249	A' Király ismét egybe-házasitja	III. 161	Nichts zum Lachen
II. 250	El égett házával felesége is	IV. 18	Schlimm und auch nicht schlimm
II. 251	Az ökör-e restebb vagy az asszony?	IV. 58	Wer ist fauler als ein Ochs
II. 252	A rut kezet miért festi szépen?	IV. 250	Witzige Entschuldigung eines Mahlers
II. 253	Az utolsó bokorban tsak olyan páltzát vágunk, a' milyent kapunk	V. 41	Die unentschlüssige Schöne
II. 254	Három 50. eszt. gondviselőnék	V. 59	Die Haushälterinnen
II. 255	A' szamár a' vizbe nyargal asszonyával	V. 277	Rache eines Eifersüchtigen
II. 256	Kétfélék az Angyalok	VI. 169	Das ist schlimm
II. 258	Miért vette el a' vén banyót?	IX. 28	Entschuldigung einer ungleichen Heurath
II. 259	Miért változandók a' szép leányok?	IX. 196	Warum schöne Mädchen meistens unbeständig sind
II. 260	Még eddig tsak három gyermeke van	I. 106	Der wohl aufgenommene Verweiss
II. 261	Feleséged nem volt soha incapax	I. 183	Der unvermögende Ehemann
II. 262	Mázas kép oszlop	II. 231	Die Verwechselung
II. 263	Gazdag apát kér egy gyermek	III. 135	Die Bitte eines Kindes um einen reichen Vater
II. 264	Három minéműségü férfi	III. 173	Der Accord vor der Hochzeit
II. 265	Mint a' légy a' téjben	IV. 43	Die Fliege in der Buttermilch
II. 266	Vén majom 's tengeri matska	IV. 218	Eine gelinde Rache
II. 267	Hogy tud ebédelni a' fösvénynél?	IV. 259	Eine Wette, die einen Geizhals um eine Mahlzeit bringt
II. 268	Jó áru árnyék-szék	VI. 232	Der noch unvellkommene Teufel
II. 270	Eb tanitó mester	V. 26	Der Hundelehrer
II. 272	Szülni vagy egy tojást le-nyelni	I. 58	Das leichte Gebähren
II. 273	Ketten szerettek egybe	I. 66	Die Verliebten
II. 274	Sok rossz között a' kisebb jobb	I. 95	Die kleine Frau
II. 275-280	Boszorkányságot mutat egy katona	I. 133	Von einem jungen Soldaten, welcher die Rolle eines Hexenmeisters auf eine lustige Art spielte
II. 281	Cambyses hugát veszi feleségül	IV. 132	Ein König kann sich leicht über die Gesetze erheben
II. 282	Király kardja hüvellyével	II. 180	Der Degen und Scheide
II. 283	Ugy szereti mint a' lelkét	II. 219	Der Weichling
II. 284	Egy Török nem itél a' piros ortzáról	II. 233	Antwort des Türkischen Gesandten
II. 285	Az én anyám foeminini generis	II. 247	Der gelehrte Schulmeister
II. 286	Meg-tiltani a' gondolkozást	III. 95	Das verbotene Denken
II. 287	Hej ha mindenkor uj libériát adnék	III. 222	Die unbelohnte Ehrenrettung
II. 288	Hogy gondolkozhasson most a' szeretetről?	IV. 71	Die unrecht verstandene Liebe
II. 289	Nap fogyatkozása	IV. 125	Die Sonnenfinsterniss
II. 290	A' harangtól várni tanátsot	IV. 158	In dieser Sache ist schwer zu rathen
II. 291	Egy özvegy asszonynak három szereteje	II. 253	Die Wittwe und die drey Verliebten
II. 292	A' strása nem botsátja be a' rutokat	V. 252	Die nach dem Buchstaben befolgte Ordre
II. 293	Inkább szereti a' leánykákat, mint —	VI. 61	Das glauben wir ohne Eidschwur
II. 294	Miólta nem jók a' tükrök?	VI. 184	Die Abnahme der Künste
II. 295	Égből jó az áldás	IX. 22	Der Eheseegen
II. 296	A' strutz-madár vissza-kivánja tollait	IX. 35	Die Maske
II. 297	Melyik férje volt jobb az Asszonynak?	II. 242	Welches ist der Frauen ihr liebster Mann?
II. 300	Férjének kedvébe járni tudó asszony	I. 55	Die vernünftige Frau
II. 301	Meg-áldatott az égtől	II. 125	Der Segen
II. 302	Hogy tanulja-ki feleségét?	III. 158	Kennzeichen der Hahnreyschaft
II. 303	Félek, hogy ugy te se lehetsz Király	III. 235	Kein Stand entschuldigt das Laster
II. 304	Miért vett sok feleséget?	IV. 206	Ursache der Polygamie
II. 305	Különös postán jött kakas	VI. 98	Gleiche Erfolge gleiche Ursachen
II. 306	Üsse Atyám Uram! üsse, mert én nagyon bünös vagyok	VI. 146	Eine gute Art recht bussfertig zu seyn
II. 307	A' részeges ne kivánná e az italt?	VI. 227	Zwei gleich unglaubliche Dinge
II. 308	A' Frantzia Tisztek miért nem hordozták magokkal feleségeiket	IX. 32	Sehr begreiflicher Grund

Andrád		Vade Mecum	
II. 309-310	Három katonának kivánságok	I. 144	Grossmuth des Herzogs d'Ossone gegen drey Soldaten
II. 311	Oh! a' konyhában felejtettem a' kést	I. 156	Die vorsätzliche Vergessenhait
II. 313	Nem pénzzel való jutalmaztatás	II. 190	Es gibt noch andere Belohnungen, als baar Geld
II. 314	A' mennyiben nékem került, annyiért oda engedem	II. 212	Das Vermächtniss aus Liebe
II. 315	Ma mint tsak Racant hallok	II. 217	Geschichte der drey Racans
II. 316	Kedves tereh	II. 251	Die angenehme Bürde
II. 317	Ro'sdátlan törrel által vert sziv	II. 277	Entschuldigung eines alten Mannes wegen seiner Heyrath
II. 318	Szüz asszony viz vakság ellen	III. 20	Ein Augenwasser, das schwer zu finden ist
II. 319	Catechizál dél előtt és dél után	III. 166	Die Vor- u. Nachmittags Catechisation
II. 320	Erőszakos házasság	II. 283	Die erzwungene Heyrath
II. 321	Egyik lába az égben, a' másik pedig —	III. 180	Wer kann alle Worte abwiegen
II. 322	A szerelem mind a' két szemével vak	III. 192	Die Liebe ist auf beyden Augen blind
II. 323	Tsak 3. betsületes asszony van	IV. 3	Es gibt nur drey ehrliche Weiber
II. 324	Reá aggattatik az ing	III. 184	Die betrogene Leinwandshändlerin
II. 325	Nagy az anyai szeretet	IV. 142	Von der mütterlichen Liebe
II. 326	Cromwell meg-házasitja a' Káplánnyát	IV. 230	Gegenwart des Geistes rettet aus einer grossen Gefahr
II. 327	Jó emlékezetüek az asszonyok	IV. 285	Die Frauenzimmer können lange denken
II. 329	Férjének engedelmesked pro forma	VI. 30	Die Wirkungen einer lächerlichen Geschichte
II. 330	Sbében hordozza a' szemeit	IX. 25	Die Brille
II. 331	Soha sem látott okos asszonyt	IX. 63	Kinder u. Narren sprechen die Wahrheit
II. 333	Szeretik egymást feleségestől	I. 104	Die Starke eheliche Liebe
II. 339	A' nevem nem vétek	I. 33	Die Dame und der Pater
II. 340	Az asszony alája vettetett férjének	VIII. 11	Naivetät
II. 341	Anyóka! mindenkor beteg, mikor —	IX. 121	Ein naives kleines Mädchen
II. 342	Meg esett vagy gyaláztatott Leány	I. 7	Das geschändete Mädchen
II. 343	Czet-halból jött gyermek	VII. 44.	Der Fischbeinrock der Frau Leonore
II. 344	Miért nem hált Jó'sef Pótifárnéval?	VIII. 12	Gründliche Antwort
II. 345-346	Házassági hamis Contractus	IV. 155	Der falsche Contract
II. 349	Szemibe nem néztek az ifju koldusnak	II. 81	Der Bettler
II. 350	A ló 18. eszt. korában vén de a' leány nem	I. 153	Zween Pfarrer mit ihren Mägden
II. 353	Két Dámák le gazolták egymást	VI. 164	Nur eins hindert die Wiederversöhnung
II. 354	Az első hibáját meg-kell jobbitani, osztán a' többit	II. 55	Man hört allenfalls seine Fehler, bessert sich aber nicht
II. 355	A' Tanátsnak belé kéne tekinteni	IX. 143	Wo der Magistrat Einsehen haben sollte
II. 356	Pompéjust el-hagyja a' két lábu hideg	I. 72	Das weggegangene Fieber
II. 357	Az ágy alatt való vendégség	III. 29	Die Mahlzeit unter dem Bette
II. 358	Jobb gondot viselni a' gyermekre	VI. 93	Das konnte er freilich am besten wissen
II. 360	Ha fa-lábbal születik, ugy enyém leszen	I. 57	Die Entscheidung
II. 370	Miért jelent meg elsőbb a' fel-támadott Kristus asszonyoknak?	IV. 68	Die Frauenzimmer müssen immer herhalten
	Hosszu az asszonyok beszéde	II. 7	Predigt von der Samaritanerin
II. 371	Előre-is fizet felesége sebéért	I. 142	Der Mann, der seine Frau schlug
II. 372	Nem fogoly-madár hanem tsátsogó szajkó	V. 280	Der unglückliche Geburstage
II. 373	Halgatás a' menyben	II. 89	Frauenzimmer kommen nicht in den Himmel
II. 374	Nagyon lármáztak a' házasok	VIII. 165	Eheleute
II. 375	Nem tölle hanem a' nyelvétől fél	IV. 100	Nicht vor der Person, sondern vor der Sache fürchtet man sich manchmal
II. 376			
II. 377	Más a' heti-vásár 's más a' sokadalom	II. 76	Unterschied zwischen Markt und Messe
II. 380	Nem aluszom és minden embernek Fra Pásquál Barát katonát játzodik	I. 81	Die vergessene Verstellung
II. 381-384		IX. 220	Geschichte des Mönchs Fra Pasqual u. eines sizilianischen Soldaten
II. 385	Soha bizony Jób olyan sert nem ivott A' magtalan Ánglusné feredése	VI. 31	Eine schlechte Nachfolge
II. 386	Egy Deák bosszut-áll az ifju özvegyen	VIII. 253	Vorsorge ist besser, als Nachsorge
II. 388-395		III. 244	Die Rache ist süsse
II. 397	Nó hát mi az ujság? Épen semmi sintsen	VI. 16	Die vorbereiteten schlimmen Nachrichten

[1] Azon legelső írók közé tartozik, aki a székely beszéd fordulatait és nyelvjárási elemeit az irodalmi nyelvben tudatosan használta. Ez irányú készsége és jártassága oly ismert volt, hogy földije, Baróti Szabó Dávid is, hozzá fordult támogatásért. 1791 jan. 3-án írja Andrád a Dániel öccséhez intézett levelében: „... tegnap vettem a Kassai Tudós Társaság fejének, Titt. Szabó Dávid Urnak levelét, melyben kér, hogy a mely Székely szókat tudok, explicátiójukkal együtt ne sajnáljam meg-küldeni, melyeket *Kis Szótárjába* be-iktathasson". (Kiadatlan levél Dr. Balogh István földbirtokos úr tulajdonában.)

[2] L. a fenti levelet.

[3] Jakab Elek, *Andrád Sámuel mint író és fordító.* Figyelő 1881. X. 1—12 l. U. ő. *Még nehány adat Andrád Sámuelről.* Figyelő 1883. XIV. 70—75 l. U. ő. *Andrád Sámuel halála éve és napja.* Figyelő 1885. XVIII. 157 l. — Balogh István, *Andrád Sámuelről.* Sepsiszentgyörgy, 1907.

[4] Erre nézve eddig ismeretlen adatokat lehet találni *A' Bétsi Magyar Merkuriusnak Első Esztendejé*-ben, 1793. 274, 314, 1039. lapjain.

[5] 1000 példányban jelent meg, így meglehetősen elterjedt s ma sem tartozik a ritka könyvek közé. Több kiadás belőle nem készült. A *Pesti Napló* 1900-ban *Samu bácsi anekdotái* címen hét folytatásos közleményben (márc.—aug.) 70 anekdotát adott ki Andrád gyűjteményéből.

[6] Katona Lajos, aki egy pár soros cikkében először irányította a figyelmet Andrád gyűjteményének jelentőségére, írja: „... most, hogy e könyvecskében lapozgatok, nem egyszer szórul szóra ugyanazokat a jellemző kifejezéseket és fordulatokat találom benne, amelyekkel boldogult nagybátyám ez anekdoták némelyikét hajdani katonapajtásaitól hallott alakjukban mesélgetni szokta." Ethnographia XII. 1901. 41. l.

[7] *A' Bétsi Magyar Bibliothéca Első Esztendeje*, 1793. 112. l.

[8] Haller János ford. 1695. Katona Lajos kiadása, RMK. 18. sz. Budapest, 1900. 387. l.

[9] L. R. Köhler, *Kleinere Schriften.* II. 559. l. és a Revue des trad. pop. XVI. 172. l.

[10] I. k. 11., 18., 27., 31., 44., 54., 75.,76., 78., 82., 83., 89., 104., 105., 122., 137., 155., 158., 160., 164., 169., 170., 175., 184., 189., 190., 209., 248., 263., 279., 265. II. k. 5., 9., 49., 97., 352., 356. sz.

[11] H. Arthur Lier, *Ottmar Nachtigalls „Joci ac sales mire festivi".* Ein Beitrag zur Kentniss der Schwanklitteratur im 16. Jh. Archiv für Litt.-geschichte. Leipzig, 1882. XI. 1—50. l.

[12] *Diogenes. Ein Lustige vnnd Kurtzwylige History von aller Ler vnnd Läben Diogenis Cynici des Heydnischen Philosoph.* Getruckt zu Zürich, by Rodolff Wyssenbach. M. D. L.

[13] *Tréfás elméjü boelts Diogénes filosofusnak Historiája.* Magyar versekbe foglaltatott az olvasoknak kedvekért. Kolosváratt. Nyomtatatott Kollman Jósef Ferentznél 1782. 8-r. 39 l.

[14] Elterjedtségére l. Romania III. 164 l., R. Köhler, *Kl. Schriften* II. 561 l., Zeitschrift f. deutsches Alterthum XVII. 181 l.

[15] L. H. Österley W. Kirchhof *Wendunmuth* kiadásának jegyzeteit, Tübingen 1869. V. k.. 102 l.

[16] Horváth Cyrill, *Nemzeti irodalmunk a reformációig.* Budapest, 1891. 122 l., Katona Lajos, *Adalékok codex-irodalmunk forrásaihoz.* Irodalomtört. Közl. IX. 1899. 374 l.

[17] Első kiadása Nürnberg 1485, a továbbiak: Nürnberg 1518, Lyon 1522, Velence 1586, Antwerpen 1614.

[18] L. J. Bolte *Pauli*-kiadását, II. 276. l.

[19] Legújabb és legjobb kritikai kiadása: *Die Schwänke und Schnurren des Florentiners Giau-Francesco Poggio Bracciolini.* Übersetzung, Einleitung und Anmerkungen von Alfred Semeran. Leipzig 1905.

[20] L. e részlet behatóbb fejtegetését a szerzőnek *Poggio- és Arlotto-elemek a magyar anekdota-irodalomban* c. tanulmányában. Budapesti Szemle 1929. jul. sz.

[21] Irodalmára vonatkozólag l. L. Stiefel tanulmányát, Zeitschrift f. vergl. Lit.-gesch. N. F. XII. 169 l.

[22] A' Bétsi M. Bibl. id. h.

[23] Az adatokat l. A. Semeran Poggio-kiad. 200 l., A. Wesselski Bebel-kiad., I. 141 l. 52. sz. jegyz. és a Zeitschr. f. vergl. Litt.-gesch. N. F. XII. 176 l.

[24] *Bebeliana opuscula noua. Argentoraci* M.D.VIII., *Opuscula nova et adolescentiae labores.* Strassburg 1512.

[25] Legújabb kiadása: *Heinrich Bebels Schwänke.* Zum ersten Male in vollständiger Übertragung herausgegeben von Albert Wesselski. München u. Leipzig 1907. I—II. Bevezetésében (I—XXVIII.) Bebel életrajza és művei.

[26] E motívum rendkívül gazdag irodalmát l. R. Köhler, *Kl. Schriften.* I. 506 l., II. 566., 636 l., J. Bolte Pauli-kiad. II. 407—408 l.

[27] Katona Lajos *Irodalmi Tanulmányai.* Budapest 1912. I. 258—262 l.

[28] A. L. Stiefel, *Zur Schwankdichtung im 16. u. 17. Jh.* Zeitschrift f. vergl. Lit.-gesch. N. F. XII. 1898. 175—176 l.

[29] L. Herrigs Archiv 94. k. 131. és 137 l.

[30] Tudományos célra két kiadása áll rendelkezésünkre: H. Österley kiad. Stuttgart 1866. Bibl. d. Litt. Vereins LXXXV. és Joh. Bolte, *Johannes Pauli Schimpf und Ernst.* Berlin 1924. Alte Erzähler. Th. I—II.

[31] L. Bolte Pauli-kiadás, II. 402 l.

[32] .Zeitschrift f. Volkskunde. XIII. 89 l.

[33] K. V. Reinharstoettner, *Zu Johannes Paulis „Schimpf u. Ernst".* Zeitsch. f. vergl. Lit.-gesch. VII. 1894. 473 l. XII. 176 l.; R. Köhler, *Kl. Schriften.* II. 564 l.; Romania V. 82 l.; Zeitschr. f. deut. Alterthum II. 82. VII. 377. XIX. 119. l.

[34] Etnographia XII. 1901. 42 l.

[35] Első kritikai kiadását halálának 400 éves fordulójára Giuseppe Baccini rendezte sajtó alá: *Le Facezie del Piovano Arlotto.* Firenze 1884. Ezt németre fordította A. Wesselski:*Die Schwänke und Schnurren des Pfarrers Arlotto.* Berlin 1910.

[36] L. erről behatóbban a szerzőnek *Poggio- és Arlotto-elemek a magyar anekdotairodalomban* c. tanulmányát, Budapesti Szemle 1929. jul. sz.

[37] Juan Manuel, *Libro de los Enxiemplos del Conde Lucanor.* Enx. 20. Knust kiadása, Leipzig 1900. 76 kkl.

[38] Emléke ma is él egy olasz közmondásban: „Non e piu il tempo del Duca Borso" — „Nem élünk Borso herceg idejében". Arra mondják, ha valaki tréfát akar üzni.

[39] Két ilyen gyüjtemény ismeretes: *Scelta di Facezie, Buffonerie, Motti e Burle.* Cavate da diversi Autori. In Trento 1585. 40 kkl.; *Scelta di Facezie, motti, burle et Buffonerie di diversi cioé del Piovano Arlotto, del Gonella* etc. Venez. 1729.

[40] K. Fr. Flögel, *Geschichte der Hofnarren.* Liegnitz u. Leipzig 1789. 345 l.

[41] *Das Kurtzweilige Leben von Clemet Marot, Oder Allerhand lustige Materie für die Kurtzweil-liebende Jugend.* Franckenau 1660, 1663, 1665, 1667.

[42] Irodalomtört. Közl. 1891.

[43] Nouv. Biogr. Gén. Paris 1864. Tom. 43. col. 311—313.

[44] Biographie Universelle. Paris 1843. Tom. IV. col. 585—586.

[45] Menage, *Menagiana.* Tom. II. 52 l., K. Fr. Flögel i. m. 451 l.

[46] *Scelta de Facezie, Buff., motti e burle etc.* Trento 1585. 40*b* l.

[47] L. erről egy anekdotát a *Szent István Társulat 1891-ik évi naptárában,* 118 l. „A legrutabb ember."

[48] K. Fr. Flögel i. m. 373—378 l., Nouvelle Biogr. Générale. Paris 1863. Tom. 42. col. 616.

[49] *Roger Bontemps en belle humeur par le Duc de Roquelaure.* Cologne 1731.

[50] *Mémoires secrets du Duc de Roquelaure.* Paris 1895. 1—8 k. K. Fr. Flögel i. m. 376., 377 l.

[51] Cregander, *Merkwürdiges Leben und Thaten des weltberühmten königlich polnischen und churfürstlich sächsischen Generallieutenants F. W. v. Kyau.* Cöln 1735., 1737., 1751. I—III. k., Friedr. v. Ebeling, *Kyaw und Brühl.* Zwei hist. Porträts. Leipzig 1885. 79—131 l.

[52] *Gläntzende Taubenflügel, das ist ausfürliche Bericht von dem Leben und Todt Herrn Friedrich Taubmanns, aufgesetzt von Friedr. Brandt.* Kopenhagen 1675. — *Taubmanniana, oder des sinnreichen Poetens Fr. Taubmanns nachdenkliches Leben, scharfsinnige Sprüche, kluge Hof- und scherzhafte Studentenreden.* Frankf. u. Leipzig 1713. — Friedr. W. Ebeling, *Friedrich Taubmann.* Ein Kulturbild, zumeist nach handschriftlichen Quellen. Leipzig 1883. Anekdotáit 123 sz a. közli, 163—220 l.

[53] E. Bernheim, *Die Sage von den treuen Weibern zu Weinsberg und der Zusammenhang sächsischer Annalen.* Forschungen zur deutschen Geschichte. Göttingen 1875. XV.. 239 l. — Heller Bernát, *Magyar mese- és mondaelemek egyetemesebb kapcsolatokban.* Ethnographia XX. 1909. 131—133 l.

[54] F. Liebrecht, *Godiva.* Zur Volkskunde 103—165 l.

[55] Elek Oszkár, *Godiva mondája Andrád Sámuel gyüjteményében.* E. Phil. Közl. XXXVIII. 1913. 637 l.

[56] Hnr. May, *Die Behandlungen der Sage von Eginhard und Emma.* Berlin 1900. Forschungen zur neueren Litt.-gesch. XVI. L. ehhez még a következő kiegészítéseket: Euphorion VIII. 1901. 727—734 l. X. 1903. 657—658 l., Munckers Forschungen XXI. 38 l., Anzeiger für deutsches Alterthum XXVIII. 264 l., Zeitschr. f. deut. Philologie 35. 1903. 407—412 l.

[57] Binder Jenő, *Álom a hídon levő kincsről.* Ethnographia XXXI. 1920. 41—45 l.

[58] Versényi György, *Tompa Diós-Győr című mondájának egy variánsa.* Irodalomtörténet 1918. 299—300 l.

[59] Pillet, *Das Fableau von den Trois Bossus Ménestrals und verwandte Erzählungen früherer u. späterer Zeit.* Halle 1901., Balogh Miklós, *Egy fableau története.* EPhK. XXIX. 124—135 l., Heller Bernát, *A póruljárt udvarlók meséjének magyar nyelvü és magyar vonatkozásu változatairól.* Ethnographia XIX. 1908. 272—274 l., Gálos Rezső, *A három púpos meséjének egy magyar származéka.* Ethnographia XVIII. 1907. 1, 65 l., Heller Bernát, *A Constant du Hamelről szóló fableau forrása.* Ethnographia XIX. 1908. 371—372 l., Gálos Rezső, *A póruljárt szerelmesek meséjéhez.* Ethnographia XXII. 1911. 382 l.

[60] Bolte-Polivka, *Anmerkungen zu den Kindern- und Hausmärchen der Brüder Grimm.* Leipzig 1918. III. 214. l., Walter Anderson, *Der Schwank vom Kaiser und Abt bei den Minsker Juden.* Dorpat 1921., U. ő., *Kaiser und Abt.* 1923. F. F. C. 42., J. Bolte Pauli-kiadás, II. 270—271 l.

[61] Katona Lajos, *A cinkotai kántor.* Ethnographia XI. 1900. 191—192 l., Kőrösi Sándor, *„A cinkotai kántor" meséjének ősei.* Népélet 1923/24. 149—151 l.

[62] Érdemeiből mit sem von le, hogy ebben a dicsőségben némiképen osztozkodnia kell a Kónyi János nehány évvel idősebb *Democritus*-ával, amelynek hasonló elemzését egy más alkalomra és más helyre tartja fenn a szerző.

[63] Kiadatlan levél Dr. Balogh István földbirtokos úr tulajdonában.

[64] *Vade Mecum für lustige Leute enthaltend eine Sammlung angenehmer Scherze witziger Einfälle und spasshafter kurzer Historien aus den besten Schriftstellern zusammengetragen.* Berlin I. 1764., II. 1768., III. 1767., IV. 1768., V. 1770., VI. 1772., VII. 1771.,VIII. 1781., IX. 1783., X. 1792. Közel 3000 anekdotát tartalmaz. Egy

három kötetes kivonata is jelent meg: *Das neue Vademecum für lustige Leute.* Frankf. u. Leipzig 1777 és 1786. Mind a 10 kötetet együtt megtalálni a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. L. H. Hayn, *Bibliotheca erotica et curiosa.* München, 1912. VIII. 59—61 l. Annyira népszerü volt, hogy fordítás is készült belőle: *Vademecum til Tidsfordrio.* Kidbenhavn 1781 és 1783.

[65] Bolte Pauli-kiadása II. 253 l.

[66] „Eine wahre Olla Potrida, ein Allerlei verdorbener und guter, stinkender und wohlduftender Gerichte" — írja róla Fr. W. Ebeling, *Kom. Litt.* III. 541 l.

[67] „Die Bücherschreiber sind zum theil wie die Guckguck, einer guckt den andern nach, und wenn man einen hört, so hört man sie fast alle" — állapítja meg egy régi német szerkesztő, G. Ph. Harsdörffer, *Ars Apophthegmatica.* Nürnberg, 1662. 3542. sz.

SAMUEL ANDRADS SINNIGE UND VERGNÜGLICHE ANEKDOTEN

von Dr. Ludwig György

Samuel Andrad (1751—1807) geboren in Székelyföld in Siebenbürgen, der bei der Vorbereitung zur Artzkarriere einen guten Teil seines Lebens im Ausland verbrachte, gab 1789/90 in Wien unter dem Titel *Elmés és mulatságos rövid Anekdoták* (Sinnige und vergnügliche kurze Anekdoten) eine zweibändige Anekdotensammlung heraus. Chronologisch ist das die zweite derartige Sammlung der ungarischen Literatur. Sie ist aber nicht nur vom historischem Gesichtpunkt aus beachtenswert, sondern auch an sich wertwoll: ihr reicher und variabler Inhalt — sie enthält 765 Anekdoten — ihre geschmackvollet Vortragsart und ihre echt ungarische Sprache, die Eigentlümlichkeiten des székler Dialekts färben, halten dieses Buch nach anderthalb Jahrhunderten auch heute noch lebendig. Eine lange Reihe von Generationen hat sich daran ergötzt, auch der späteren ungarischen Anekdotenliteratur hat es viel originales Materialgeliefert. Die Literaturgeschichte hat indes bisher noch nicht gebührend die Bedeutung, auf die der Verfasser in dieser Studie hinweist, gewürdigt, dass unendlich viele europäische Anekdoten- und Märchenmotive und im internationalen Tauschverkehr wandernde Sujets auf diesem Wege in die ungarische Literatur geflossen sind. Mit in vier Kapitel systematisch geordneten Angaben weist er nach, dass diese ausserordentlich reiche Sammlung mit fast allen weltberühmten Vertretern dieser Kunstgattung in Verbindung steht. Hierin sind ebenso die antiken Spuren des Valerius Maximus und Plutarchos aufzufinden wie die Elemente der mittelalterlichen berühmtesten Exemplasammlungen: hier geben die Namen *Gesta Romanorum, Boccaccio, Petrarca, Vincentius Bellovacensis, Jaques de Vitry, J. Herolt, Marie de France* und *Bromyard* die Bedeutung der Beziehungen an. An alle wichtigeren, die

neuzetliche Anekdotenliteratur vorbereitenden Facetia- und Schwanksammlungen knüpfen sie verwandte Bande: in diesem Kreis sind *Bracciolini Foggio, Henricus Bebelius, Johannes Pauli* und *Hans Sachs* jene charakteristischen Namen, durch die Andrád in nahe Beziehung zu allen bekannten französischen, italienischen, deutschen, englischen und spanischen Anekdotensammlungen des 16—17. Jahrhunderts kommt. Die sich an die Person der berühmtesten Hof- und Volksbelustiger der verflossenen Jahrhunderte knüpfenden spassigen Ereignisse sind wieder solch wesentliche Punkte des Andrádschen Buchs, die es in ein Verwandtschaftsverhältnis zu den volkstümlichsten Elemente des internationalen Anekdotenschatzes bringen. In der ungarischen Literatur brach er zum Teil zuerst Bahn und bewirkte ferner die Verbreitung der Scherze und geistrichte Einfälle der überall wohlbekannten *Arlotto, Till Eulenspiegel, Gonella, Clément Marot, Pietro Aretino, Santeuil,* Fürst *Roquelaure, Robert Bois, Kyau, Taubmann* und schliesslich jener prächtigsten Produkte des Volkshumors, an denen sich die Seele Europas drei Jahrhunderte lang vergnügte. Die einzigen oder ernsten Aufzeichungen namhafter Märchentypen *(die Sage der Weiber von Weinsberg, die Godivasage, die von Eginhard und Emma, der Traum von dem Schatz auf der Brücke, das Märchen von den drei Bucklingen, der Kaiser und der Abt)* machen Andráds Sammlung ferner ausserordentlich schätzenswert und zum ungarischen Vertreter, der ebenso nicht seines Gleichen hat, von Wandersujets, die kreuz und quer durch das geistige Leben der Völker gegangen sind. Sie bietet den ersten reichen Reflex und zugleich den verdichteten Auszug jenes Geistes, der das ungarische Lesepublikum der europäischen Gemütswelt vergangener Zeiten anschliesst. Die angeführten Belege erstrecken sich auch darauf ‚nachzuweisen, dass das ungarische Gemüt diese internationalen Elemente verarbeitet und sich assimiliert hat.

Der Verfasser sucht auch die Frage zu beantworten, ob Andrád die originalen Quellen unmittelbar benutzt hat oder ob er nur mittelbar zu ihnen gelangt ist. Seine Forschungen ergaben, dass Andrád sein Material aus der unfangreichsten deutschen Anekdotensammlung des 18. Jahrhunderts, dem zehnbändigen von Simon Ratzeberger (Friedrich Nicolai) redigierten *Vademecum* (Berlin 1764—1792), gewählt hat: mehr als die Hälfte seiner 765 Anekdoten, nämlich 443, hat er daraus kopiert. Eine der Studie beigegebene Tabelle teilt die einander entsprechenden Parallelen der beiden Sammlungen mit.